

similarities and differences of mechanisms used to resolve three post-election disputes of presidential elections of Kenya 2017 (2017 Kenyan general election), Afghanistan 2009 (2009 Afghan presidential election) and Iran 2009 (2009 Iranian presidential election), through a focus on these three disputes with the aim of conducting a comparative analysis of “deep description”.

Methodology

Comparing as a scientific research method has been described as a systematic evaluation instrument of the patterns of similarity, difference, and diversity perception. Appropriate to the study issue, the present research has utilized a comparative method to identify and describe the similarities and differences between the cases under comparison. Approach and comparative strategy in this study were qualitative-in-depth and case-oriented with small N, respectively. The presidential election disputes of Kenya 2017, Afghanistan 2009 and Iran 2009 have been considered as analysis cases or observation units, the electoral dispute as the analysis unit, and the mechanisms for resolving the electoral disputes have been considered as the main variables in this comparative study. The reason for the selection of these three cases is the similarities they have with each other, that all three are the transiting countries to democratization in respect of political system nature and all three have experienced an electoral dispute (presidency) in a nearly close time interval that in each case its resolution process has been time-consuming and in another case it has remained unsolved. In this research, the benchmark (comparison criterion) has been the mechanisms used to resolve the studied electoral disputes. To achieve this benchmark, has been used a researcher-made conceptual framework, as well as the library-documentary method to collect the data.

Result and Discussion

Based on the findings of the study, there are similarities and differences among the compared cases, including that the system and the dominant approach in resolving the presidential election disputes in Kenya and Afghanistan is integrated, i.e. the use of a combination of official/governmental and non-official/non-governmental mechanisms. While in Iran, the dominant system and approach is formal/governmental, and has been recognized no application of informal/alternative dispute resolution mechanisms. Moreover, the formal mechanisms used in all three comparisons has been included in the similarities found them, with the difference that in Kenya and Afghanistan, the application of these mechanisms has led to the acceptance of requests of protester candidates and ultimately to the resolution and end of disputes. While in Iran, the protester candidates' requests have been rejected, and consequently, the 2009 election dispute remained unresolved from their viewpoints.

In settling the Kenya dispute, the official mechanism of the supreme council has undertaken the main role. This institute declared the election results nullified and ordered holding re-elections. In the case of Afghanistan, it was the official mechanism of the electoral complaints commission that proved the existing fraud in the votes and declared about one and half million votes nullified and holding

reelection was decided. In the case of Iran, the guardian council, which at the same time undertakes the role of a supervisory institute in the election process, undertook the duty of settling electoral disputes of 2009 as the only legal investigation authority on behalf of the leader. So, in all three cases, the official mechanisms have been involved in the process of dispute resolution.

In all three cases of the dispute, the objection to the results began by the loser candidate and objector voters after declaring the primary results. Also, in all studied disputes, the electoral institutes were questioned by the objectors regarding non-observance of the principle of impartiality by the elections in-charge institutions and another similarity of these three disputes was that the protesters asked for elections cancellation and its repetition. The difference is the Iran case where the requests and suggestions of the objector candidates for using unofficial mechanisms and amendment of the elections law were wider than the two cases of Kenya and Afghanistan. Regarding the end of these disputes, it may be said that in Kenya the suggestion of the objectors for nullifying the elections and its repetition was accepted and this dispute was settled by holding the second run of elections but in the case of Iran, merely recounting a part of votes (10%) was accepted and other suggestions for using unofficial mechanisms and elections nullification were rejected and as a result, this dispute has remained unsolved from the view of the objectors.

Conclusion

Since the unsolved post-election disputes may have serious negative consequences such as fear and threat of future voters, have many negative effects on the public opinion regarding the general acceptance of the elections as a democratic instrument of the power transition, so that people show less tendency to democracy, also the electoral justice as a mechanism whose aim is protection or improvement of the efficiency of the electoral rights is blemished. Also, it may weaken the governmental vote entity and so endanger the process of democratization in a country and finally follow alarming consequences in the course of the democratization process of the transiting countries (to democracy). So, existence or access to the mechanisms through which the parties of dispute improve their status through cooperative actions seems very necessary. The current comparative analysis indicates that reforming electoral management laws and institutions with the specific function of resolving potential disputes in an electoral cycle with “learning” from the previous controversial situations may lead to the creation of new mechanisms, including formal, informal or complementary. These mechanisms allow the parties to the dispute to resolve the dispute more constructively, fairly, creatively and rapidly through cooperative actions. Hence, there appears to be a significant relationship between the applied mechanisms and their quality and the resolution of electoral disputes. Accordingly, it is recommended to shift from mere emphasis on the approach and the use of formal mechanisms towards the integrated approach and the use of informal/alternative mechanisms as complementary to formal mechanisms appropriate to the type of political system, electoral system, socio-cultural contexts and type of dispute in the country.

Thought regarding the political grounds of Iran, using unofficial mechanisms like arbitration of international and regional figures and institutes cannot be recommended, but the amendment of elections law in Iran is not possible without noticing appropriate unofficial mechanisms. Regarding the use of unofficial mechanisms in settling the possible electoral disputes in Iran, the researchers suggest that the decision-makers and policymakers and also the electoral officers in Iran may measure to prepare and create unofficial mechanisms proportionate to Iran's cultural and social grounds to solve the possible electoral disputes. The considerable finding of the present study was that in the challenge among the parties of the dispute in Iran in the 2009 elections, some unofficial mechanisms were proposed but rejected. By reviewing the electoral dispute of 2009 in Iran, the stakeholders of the electoral domain in Iran find out that accepting the unofficial mechanisms of the objector candidates would help the resolution of this dispute through cooperative actions and improve the status of the parties of the dispute.

Keywords: Election, Electoral Process, Electoral Dispute, Electoral Dispute Resolution Mechanisms, Kenya, Afghanistan, Iran.

مقایسه سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی ریاست جمهوری در کنیا (۲۰۱۷)، افغانستان (۲۰۰۹) و ایران (۲۰۰۹/۱۳۸۸)

سارا پورشیخعلی^۱ * صدیقه شیخزاده جوشانی^۲ یحیی کمالی^۳

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

۲. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

۳. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و الهیات دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/DD9D3FF1BD0DA53F/8%

 20.1001.1.1735790.1400.16.4.2.1

چکیده

مناقشات، یکی از اجزای ذاتی فرایند انتخابات به‌شمار می‌آیند که ممکن است در هر مرحله از این فرایند روی دهند. هدف پژوهش حاضر، بررسی شباهت و تفاوت سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشات پساانتخاباتی ریاست‌جمهوری در کنیا ۲۰۱۷، افغانستان ۲۰۰۹، و ایران ۲۰۰۹/۱۳۸۸ است. سنت و راهبرد مقایسه در این پژوهش، به‌ترتیب، کیفی، توصیف عمیق، و موردمحور با N کوچک بوده است. برپایه یافته‌های پژوهش، رویه و رویکرد غالب برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در کشورهای کنیا و افغانستان، تلفیقی، به‌معنای به‌کارگیری ترکیبی از سازوکارهای رسمی/دولتی و غیررسمی/غیردولتی، است؛ درحالی‌که در ایران، رویه و رویکرد غالب، رسمی است و به‌کارگیری سازوکارهای غیررسمی حل و فصل مناقشه به‌رسمیت شناخته نشده است. استفاده از سازوکارهای رسمی در هر سه کشور، ازجمله شباهت‌های یافته‌شده در آن‌ها بوده است؛ با این تفاوت که در موارد کنیا و افغانستان، به‌کارگیری این سازوکارها، سبب پذیرش درخواست نامزدهای انتخاباتی معترض و سرانجام، حل و فصل مناقشه شده، اما در ایران، درخواست نامزدهای معترض رد شده است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد، اصلاح قوانین و نهادهای مدیریت انتخاباتی، با تمرکز بر موضوع حل و فصل مناقشات احتمالی و «درس‌آموزی» از موقعیت‌های مناقشه‌آمیز گذشته، می‌تواند به ایجاد سازوکارهای جدید، اعم از رسمی و غیررسمی، یا مکمل بینجامد که به طرفین مناقشه اجازه می‌دهد تا اختلاف‌ها را به‌گونه‌ای سازنده، منصفانه، خلاقانه، و سریع حل و فصل کنند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۲۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۶/۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۲۸

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

انتخابات، مناقشه انتخاباتی، سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی، کنیا، افغانستان، ایران

* نویسنده مسئول:

صدیقه شیخزاده

پست الکترونیک: ssheikhzadeh@uk.ac.ir

مقدمه

برپایه نظریه‌های دموکراسی نمایندگی، انتخابات یکی از ویژگی‌های نمایندگی است که به افراد امکان می‌دهد تا رهبران و خط‌مشی‌های عمومی را به‌گونه‌ای آزادانه، انتخاب و از این راه، بر تدوین سیاست‌های حکومت اعمال نفوذ کنند؛ به بیان روشن‌تر، «انتخابات، وسیله‌ای است که فرمانبران با استفاده از آن، فرمانروایان خود را انتخاب و صلاحیت اعمال قدرت را به آن‌ها اعطا می‌کنند» (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۸۴: ۲۹۱). افزون‌براین، انتخابات، فرایندی رقابتی است که می‌تواند زمینه‌ساز تنش‌ها، کشمکش‌ها، و مناقشات گاه طولانی، همراه با خشونت سیاسی شود.

مناقشات انتخاباتی^۱، جزء ذاتی انتخابات به‌شمار می‌آیند که می‌توانند در هر مرحله از فرایند یا چرخه انتخاباتی^۲ (پیش، در طول، و پس از انتخابات) روی دهند. برپایه آماری از انتخابات بحث‌برانگیز بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۷، ۱۰۴ مناقشه انتخاباتی در کشورهای گوناگون روی داده است (ویکی‌پدیا، فهرست انتخابات بحث‌برانگیز، ۲۰۱۷: ۱). «مناقشات انتخاباتی، در زمان و مکانی پدیدار می‌شوند که یک کنشگر یا تعداد بیشتری از کنشگران انتخاباتی، منکر درستی فرایند انتخاباتی شوند، یا نتایج انتخابات را زیر سؤال ببرند» (دارمانوویک^۳، ۲۰۱۰: ۱۱). جف فیشر، پژوهشگر و کارشناس آموزش انتخاباتی، پنج گونه مناقشه انتخاباتی را برشمرده است که ممکن است در دوره‌های زمانی پیش، در طول، و پس از انتخابات در یک گاه‌شمار انتخاباتی روی دهند (فیشر^۴، ۲۰۰۲: ۱۱-۳).

برخی پژوهشگران حوزه انتخابات دریافته‌اند که «درحالی‌که رخداد مناقشات انتخاباتی و خشونت‌های پس‌از آن در دوره پیش‌انتخابات رایج‌ترند، مناقشات پس‌انتخاباتی که هر دو طرف متصدیان و مخالفان را درگیر می‌کنند، معمولاً محتمل‌تر و شدیدترند» (گلب و دیافوسی^۵، ۲۰۱۶: ۴). پیشینه مناقشات انتخاباتی نشان می‌دهد که این نوع مناقشات می‌توانند به سرعت به خشونت سیاسی تبدیل شوند و اگر به‌گونه‌ای سازنده مدیریت نشوند، می‌توانند به‌طور بالقوه، ساختار دولت‌ها و جوامع را بی‌ثبات، و حتی در مواردی، هزینه‌های سنگین سیاسی، انسانی، و اقتصادی‌ای را به یک

1. Elections- Related Disputes/ Conflicts
2. Election Cycle
3. Darmanovic
4. Fischer
5. Gleb and Diofasi

کشور تحمیل کنند؛ از این رو، چالش‌های برانگیخته شده در نتیجه مناقشات مربوط به انتخابات و خشونت سیاسی، سبب اهمیت یافتن ایجاد و به کارگیری سازوکارهایی شده‌اند که به رقابت سیاسی نظم بدهند، مشارکت سیاسی را باثبات کنند، و مناقشات را به اجماع و توافق بین طرف‌های درگیر تبدیل کنند.

نوع و روش به کارگیری سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی^۱ -برپایه زمینه سیاسی و تاریخی بروز درگیری‌ها- ممکن است از کشوری به کشور دیگر متفاوت باشد. پیش‌بینی و بازدارندگی (در سازوکارهای هشدار اولیه)، حل و فصل، مدیریت، و کنترل مناقشات انتخاباتی از جمله کارویژه‌هایی هستند که برای سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی مطرح شده‌اند. درحالی که مناقشات انتخاباتی می‌توانند پیامدهای ویرانگری مانند بی‌اعتمادی به نهادهای انتخاباتی، بی‌تفاوتی انتخاباتی، و کاهش مشارکت در انتخابات آتی را به همراه داشته باشند، حل و فصل این مناقشات از رهگذر به کارگیری سازوکارهای مؤثر و سازنده، می‌تواند موجب افزایش اعتماد عمومی به نظام انتخاباتی و ایجاد محرکی برای مشارکت سیاسی فعال شهروندان شود.

بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده درباره موضوع پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پژوهشگران، به موضوع سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی -نسبت به ابعاد دیگر فرایند انتخاباتی- توجه کمتری داشته‌اند؛ از این رو، مقاله حاضر با تمرکز بر سه مورد مناقشه انتخاباتی ریاست جمهوری در کنیا ۲۰۱۷، افغانستان ۲۰۰۹، و ایران ۲۰۰۹/۱۳۸۸ و با بهره‌گیری از روش تحلیل مقایسه‌ای کیفی، کوشیده است با شناسایی سازوکارهای به کاررفته در این سه مورد، به رفع کاستی‌های نظری و تجربی (به‌ویژه در مورد ایران) در این زیرمجموعه از حوزه پژوهش‌های انتخاباتی و تقویت ادبیات آن کمک کند. براین اساس، هدف پژوهش حاضر، یافتن پاسخی برای این پرسش است که: «شباهت‌ها و تفاوت‌های سازوکارهای به کارگرفته شده برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی کنیا (۲۰۱۷)، افغانستان (۲۰۰۹)، و ایران (۲۰۰۹/۱۳۸۸) کدامند؟»

۱. پیشینه پژوهش

نویسندگان مقاله حاضر پیشینه پژوهش‌های مرتبط با موضوع این پژوهش را با بررسی معیارهای مسئله، چارچوب مفهومی نظری، روش‌شناسی، و یافته‌های پژوهش، واکاوی کرده‌اند. در ادامه، به چند اثر که بیشترین تناسب را با مسئله مورد بحث داشته‌اند، اشاره

1. Electoral Disputes Resolution (EDR) Mechanisms

کرده‌ایم.

دهقانی و ملکوتیان (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «نقش راهبردی مقام معظم رهبری در ناکام گذاردن وقایع انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸»، ضمن طرح چارچوب نظری خودساخته‌ای با عنوان «الگوی تصمیم‌گیری حکیمانه» کوشیده‌اند نقش رهبر جمهوری اسلامی ایران را در مدیریت مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸ بررسی کنند. برپایه یافته‌های این مقاله، رهبر جمهوری اسلامی ایران در رویارویی با مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸، کوشید با بهره‌گیری از آنچه نویسندگان، «چارچوب راهبرد حکیمانه» می‌نامند، «این پروژه را خنثی کند».

محمدی و معین‌پور (۱۳۹۰) نیز در پژوهشی با عنوان «اصول حاکم بر سبک مدیریت رهبر انقلاب اسلامی در کنترل و مهار وقایع انتخابات ۱۳۸۸»، سعی کرده‌اند با بهره‌گیری از چارچوب مفهومی سبک مدیریت و چارچوب نظری متأثر از دیدگاه ماکس وبر درباره منابع اقتدار رهبران، مسئله اصلی پژوهش خود، یعنی بررسی نقش آیت‌الله خامنه‌ای در کنترل وقایع انتخابات ۱۳۸۸، را بررسی کنند. برپایه یافته‌های این مقاله، سبک رهبری آیت‌الله خامنه‌ای، مهم‌ترین نقش را در مدیریت مناقشه انتخاباتی سال ۱۳۸۸ داشته است.

همچنین، شریفیان و فراهانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «قدرت نرم رهبری و مردم ایران در مدیریت ناآرامی‌ها»، کوشیده‌اند با بهره‌گیری از چارچوب مفهومی قدرت نرم، مسئله اصلی پژوهش خود، یعنی شناسایی مؤلفه‌های قدرت نرم مؤثر بر کنترل ناآرامی‌های انتخابات سال ۱۳۸۸ را بررسی کنند. ابزار گردآوری داده‌ها در پژوهش یادشده، کتابخانه‌ای و پرسش‌نامه بوده است. برپایه یافته‌های این مقاله که برآمده از سنجش دیدگاه‌های یک جامعه آماری ۹۰ نفری متشکل از مدیران ارشد و میانی وزارت کشور، وزارت اطلاعات، صداوسیما، ناجا، سپاه پاسداران، و بسیج مستضعفین است، «برجسته‌سازی مشارکت سیاسی، جلوگیری از انحراف، خطر دشمن، نقد منصفانه و گفت‌وگو، روشنگری ابعاد فتنه، اتمام حجت و فصل الخطاب قانون» و «قرآن، رهبری ولایت فقیه، فرهنگ بسیجی-عاشورایی و شهادت‌طلبی، و مردم‌سالاری دینی» به ترتیب، به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های قدرت نرم رهبر و مردم، در مدیریت ناآرامی‌های انتخابات سال ۱۳۸۸ تشخیص داده شده‌اند. گفتنی است، در این پژوهش، به طور مستقیم به سازوکارهای حل و فصل مناقشه انتخاباتی اشاره نشده است، اما می‌توان چنین استنباط کرد که نقش رهبر در آنچه مقاله، «کنترل ناآرامی‌های ۱۳۸۸» می‌خواند، یک سازوکار فرض شده است که از این منظر، با پژوهش حاضر همانندی‌هایی دارد.

«راهنمای حل و فصل مناقشه انتخاباتی در کنیا»، عنوان پژوهش دیگری است که درباره موضوع پژوهش حاضر، انجام شده است. این پژوهش که در قالب یک کتابچه راهنما توسط گادفری موسیلا^۱ و همکاران (۲۰۱۳) نوشته شده است، با تمرکز بر مطالعه موردی کنیا به عنوان کشوری که همواره در مرکز بحران‌های مربوط به مناقشات انتخاباتی ناشی از عملکرد نظام انتخاباتی بوده است، کوشیده است تا با بررسی قانون اساسی جدید کنیا، مصوب ۲۰۱۰، و تصویب قوانین گوناگون پس از آن، نقش قانون اساسی جدید را به عنوان یک ابزار تغییر و بازسازی در حوزه‌های گوناگون، از جمله نظام انتخاباتی و چارچوب آن برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی، بررسی کند. نکته مهم این پژوهش که برای پژوهش حاضر نیز اهمیت داشته است، نقش قانون اساسی و تصویب قوانین جدید درباره نظام انتخاباتی و چارچوب‌های مربوط به رسیدگی به حل و فصل مناقشات انتخاباتی است.

محمد امان و ابراهیم کالیاح^۲ (۲۰۰۸) نیز در پژوهشی با عنوان «میانجی‌گری: یک ساز و کار قابل دوام در بحران سیاسی آفریقا مطالعه موردی بحران پسا انتخاباتی ۲۰۰۸ در کنیا» نقش میانجی‌گری جامعه بین‌المللی را در قالب یک نظام متشکل از شخصیت‌های برجسته آفریقایی به رهبری کوفی عنان، دبیرکل اسبق سازمان ملل، به عنوان یکی از سازوکارهای مؤثر بر حل و فصل بحران انتخاباتی ۲۰۰۸ کنیا، مطالعه و بررسی کرده‌اند. نویسندگان این پژوهش، به این نتیجه رسیده‌اند که بدون این تلاش‌های میانجی‌گرایانه، توافق سیاسی و پایان مناقشات انتخاباتی در مدتی کوتاه، امکان‌پذیر نبود. یافته‌های این پژوهش، به دلیل تأکید بر شناسایی میانجی‌گری به عنوان سازوکار حل و فصل مناقشه انتخاباتی، با مسئله پژوهش حاضر مرتبط است.

بر پایه معیار محل انتشار اثر، پژوهش حاضر، نخستین پژوهش داخلی انجام شده درباره موضوع بررسی مقایسه‌ای سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی ریاست جمهوری در سه کشور یادشده به شمار می‌آید که از این لحاظ، منحصر به فرد است. به لحاظ موضوعی نیز به سبب تأکید پژوهش حاضر بر مقایسه سه مورد از مناقشات انتخاباتی، با بسیاری از پژوهش‌های بررسی شده متفاوت است. همچنین، براساس ادبیات شناسایی شده موجود درباره مناقشه انتخاباتی، ارزیابی پژوهش حاضر این است که پژوهشگران داخلی و خارجی، این موضوع را

1. Godfrey Musila

2. Khaled Mohammed Aman & Ahmad Ibrahim Kulliyah

سبب وجود اهمیت آن در عرصه پژوهش‌های انتخاباتی—چندان جدی نگرفته‌اند؛ زیرا هیچ‌گونه پژوهشی در قالب کتاب در این باره انجام نشده و آثار انجام‌شده محدود در این باره نیز دچار ضعف نظری‌اند. آن‌گونه که بررسی پژوهش‌های انجام‌شده نشان داده است، هیچ پژوهش مستقلی را در قالب کتاب در میان منابع داخلی و خارجی نیافتیم و بسیاری از نوشته‌های خارجی در این باره نیز کتاب‌های راهنما و گزارش‌های پژوهشی بوده‌اند. براین اساس، پژوهش حاضر تلاش کرده است تا با بهره‌گیری از روش تحلیل مقایسه‌ای در حوزه مطالعات سیاسی، به ایده‌های نظری‌ای درباره مسئله مناقشات انتخاباتی دست یابد. نکته مهم دیگر، توجه پژوهش پیش‌رو به اهداف کاربردی پژوهش است. این پژوهش سعی کرده است با تمرکز بر مورد ایران، توصیه‌های سیاست‌گذارانه‌ای درباره رخداد مناقشات احتمالی ارائه دهد.

۲. چارچوب مفهومی پژوهش

چارچوب مفهومی پژوهش، جایگاه نقشه راه را دارد. این چارچوب می‌تواند معیارهای مورد مطالعه را در اختیار یک مقایسه‌گر قرار دهد. «مقایسه‌گران، بدون یک نقشه یا طرح نظری راهنما، سرگردان می‌مانند. آنچه می‌تواند این «آشوب و سرگردانی»^۱ را کاهش دهد، گسترش مفاهیم نظری مشترک و انجام اقدامات عملیاتی استاندارد است» (ایسر و ولیگنهارت^۲، ۲۰۱۷: ۱۶). الگوی چارچوب مفهومی، معمولاً در پژوهش‌های کیفی به کار می‌رود؛ مادامی که پژوهشگر، از تحلیل و دسته‌بندی یافته‌های پژوهش‌های پیشین، به عنوان نقشه راهی برای طراحی ابزار و پرسش‌های عملیاتی پژوهش استفاده می‌کند. چارچوب مفهومی، پیرامون پرسش و هدف پژوهش طراحی می‌شود و قرار است نقشه راهی برای پاسخ به پرسش پژوهش باشد.

در پژوهش حاضر، معیار مقایسه، به کارگیری سازوکارهای به کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشه انتخاباتی مورد مطالعه بوده است. برای به دست آوردن این معیار، هیچ چارچوب نظری و مفهومی از پیش تعیین شده‌ای وجود نداشت؛ بنابراین، معیارهای مقایسه با بازبینی ادبیات تجربی، موضوع مناقشه به طور عام (کلی) (دربدارنده درگیری‌های مرتبط با زمین، آب و شرکت‌های ساختمانی، و...) مشخص شد و چارچوب مفهومی‌ای شکل گرفت که به آن چارچوب مفهومی

1. Stranded in Babel
2. Cacophonous Babel
3. Esser and Vliegenthart

محقق ساخته می‌گویند. منابع گردآوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای، در بردارنده کتاب‌ها، کتابچه‌های راهنما، مقاله‌ها، و برخی گزارش‌های منتشرشده توسط سازمان‌های مرتبط با فعالیت‌های انتخاباتی بوده‌اند.

براین اساس، پژوهش حاضر با آگاهی از خلأ نظری و پژوهشی موجود درباره چگونگی حل و فصل مناقشات پساانتخاباتی، کوشیده است ضمن ارائه تصویری از جایگاه موضوع مناقشات مرتبط با انتخابات در عرصه مطالعات انتخاباتی، با بررسی پژوهش‌های انجام‌شده درباره رویدادهای انتخاباتی منجر به مناقشه در کشورهای گوناگون، سازوکارهایی را شناسایی کند که برای حل و فصل مناقشات رخ داده به کار گرفته شده‌اند. دستاورد این بررسی، چارچوب مفهومی‌ای است که بنا به ادعای پژوهش، می‌تواند امکان مقایسه چگونگی حل و فصل مناقشات پساانتخاباتی در سه مورد انتخابی به عنوان جامعه مورد مطالعه پژوهش را فراهم کند. البته، پیش از ارائه چارچوب مفهومی، لازم است که متغیرهای اصلی آن توضیح داده شود.

۱-۲. مناقشه انتخاباتی

در پژوهش حاضر، مفهوم «مناقشه» همراه با مفهوم «انتخابات» به شکل «مناقشه انتخاباتی» به کار رفته است. در اینجا، مناقشه انتخاباتی، بخش ذاتی‌ای از فرایند انتخاباتی در هر انتخاباتی فرض شده است. به لحاظ چرایی و زمان رخداد، یک مناقشه انتخاباتی، جایی و زمانی پدیدار می‌شود که یک یا چند کنشگر، منکر اعتبار فرایند انتخابات شوند یا نتایج انتخابات را زیر سؤال ببرند. زمان رخداد مناقشات انتخاباتی، تنها به مرحله پساانتخاباتی و اعلام نتایج محدود نمی‌شود. فیشر پنج گونه مناقشه انتخاباتی را شناسایی کرده است که در پنج فاصله زمانی^۱ از گاهشمار^۲ یک انتخابات روی می‌دهند:

۱. مناقشه هویتی^۳: در فرایند نام‌نویسی نامزدهای انتخاباتی روی می‌دهد؛

۲. مناقشه کارزاری^۴: زمانی رخ می‌دهد که رقبای انتخاباتی، در پی ایجاد اختلال در کارزارهای مخالفان و ترساندن رأی‌دهندگان و نامزدهای انتخاباتی دیگر باشند، تا بر [میزان] مشارکت در رأی‌دهی اعمال نفوذ کنند؛

1. Intervals
2. Chronology
3. Identity Dispute
4. Campaigning Dispute

۳. مناقشه رأی دهی^۱: در روز انتخابات رخ می دهد؛ زمانی که رقبا در جایگاه رأی مشغول هستند؛

۴. مناقشه نتایج^۲: هنگام اعلام نتایج و در نتیجه ناتوانی سازوکارهای قضایی برای حل و فصل مناقشات روی می دهند؛

۵. مناقشه نمایندگی^۳: این دسته از مناقشات، زمانی روی می دهند که انتخابات، به عنوان رویدادهایی با «حاصل جمع صفر»^۴ سازمان دهی شده اند و بازندگان آن ها از مشارکت در حکومت کنار گذاشته می شوند» (فیشر، ۲۰۰۲: ۳).

در پژوهش حاضر، همسو با مسئله پژوهش، آن دسته از مناقشات انتخاباتی در نظر گرفته شده اند که در مرحله پس از اعلام نتایج انتخابات، از گاه شمار انتخاباتی موارد ایران، افغانستان، و کنیا رخ داده اند.

۲-۲. سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی

در پژوهش حاضر، سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی به نظام ها، نهادها، دستگاه ها، و شیوه هایی^۵ اشاره دارد که به منظور حل و فصل و مداخله در مناقشات انتخاباتی و رسیدگی^۶ به شکایت های انتخاباتی به کار گرفته می شوند. این سازوکارها بر پایه زمینه تاریخی و سیاسی، می توانند از کشوری به کشور دیگر متفاوت باشند. هدف پژوهش حاضر، شناسایی سازوکارهای به کار رفته در مناقشات انتخاباتی سه کشور مورد بررسی است.

بررسی ادبیات تجربی هم پیوند با مسئله پژوهش نشان می دهد، بر پایه نوع سازوکارهای به کار گرفته شده برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی، می توان به سه نوع سازوکار اشاره کرد: سازوکارهای رسمی؛ سازوکارهای غیررسمی/ جایگزین، و سازوکارهای ترکیبی که بر به کارگیری هم زمان سازوکارهای رسمی و غیررسمی تأکید دارد.

1. Balloting Dispute
2. Result Dispute
3. Representation Dispute
4. Zero Sum
5. systems, Institution, Bodies, Modalities
6. Handle

جدول شماره (۱). سازوکارهای سه‌گانه برای حل‌وفصل مناقشات انتخاباتی

مفهوم	متغیر	تعریف	شاخص
سازوکارهای حل‌وفصل مناقشات انتخاباتی	سازوکارهای رسمی	سازوکارهای رسمی، سازوکارهایی هستند که به‌گونه‌ای رسمی در نظام قضایی تعریف و تدارک دیده شده‌اند؛ به بیان روشن‌تر، سازوکارهای موجود در قانون اساسی هستند. این سازوکارها به‌شکل دولتی و رسمی هستند و در چارچوب قانون عمل می‌کنند، ازپیش‌تعیین‌شده‌اند، و زیر نظر دولت بوده عمل می‌کنند؛ یعنی کاملاً در چارچوب نهاد دولت و حکومت هستند. ازاین‌رو، به آن‌ها سازوکارهای سنتی و دولتی نیز می‌گویند.	دادگاه قانون اساسی؛ دادگاه‌ها؛ نهادهای وابسته به قوه قضائیه و محکمه‌ها؛ دادگاه ویژه انتخاباتی؛ کمیسیون مستقل انتخاباتی؛ کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی؛ دادگاه اداری/اجرایی؛ دادگاه قضایی ناحیه‌ای
	سازوکارهای غیررسمی/جایگزین	سازوکارهای حل‌وفصل مناقشه عبارت‌اند از تمام سازوکارهای غیررسمی‌ای که برای حل‌وفصل مناقشات و شکایت‌ها به کار می‌روند. این سازوکارها به‌جای دادرسی دادگاه معرفی می‌شوند. برپایه یک تعریف ساده، حل‌وفصل جایگزین مناقشه عبارت است از فرایند حل اختلاف ساختاری با مداخله طرف سوم که یک نتیجه الزام‌آور قانونی را بر طرفین تحمیل نمی‌کند. برپایه داده‌های یک منبع داخلی، «مقصود از شیوه‌های جایگزین حل اختلاف، طرق و راهکارهایی است که طرفین یک اختلاف به‌جای توسل به دادگاه‌های دادگستری برمی‌گزینند تا دعوای خود را به‌گونه‌ای که خود مناسب می‌دانند، فیصله دهند. این شیوه‌ها با همه تنوع و اقسامی که دارند در یک امر مشترک هستند و آن، ماهیت غیرقضایی و غیردولتی آن‌ها است؛ وصف «جایگزین» گویای همین ماهیت است» (توسلی جهرمی، ۱۳۸۱-۱۳۸۰: ۳۶۶).	روش‌ها: میانجی‌گری-مذاکره؛ مصالحه؛ داوری؛ سازوکارهای مبتنی بر سازمان‌های غیررسمی شامل: سازمان‌های غیردولتی؛ کمیته مدیریت مناقشه احزاب سیاسی؛ جامعه مدنی؛ سازمان‌های محلی (سازمان‌های مذهبی)؛ مراجع ذی‌صلاح سنتی مانند رؤسای قبایل یا بزرگان قوم؛ شخصیت‌های برجسته ملی؛ سازمان‌های بین‌المللی‌ای مانند سازمان ملل؛ سازمان‌های منطقه‌ای مانند اتحادیه اروپا و آفریقا؛ و شخصیت‌های برجسته بین‌المللی
	سازوکارهای ترکیبی	کاربرد ترکیبی از سازوکارهای رسمی و غیررسمی برای حل‌وفصل یک مناقشه انتخاباتی	برای نمونه، ترکیب کمیسیون انتخاباتی و کمیته بین‌المللی

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

جدول شماره (۲). مقایسه سازوکارهای رسمی و غیررسمی حل و فصل مناقشات انتخاباتی

سازوکار موارد مقایسه	رسمی	غیررسمی/جایگزین
ویژگی‌های کلی (منشأ شکل‌گیری، زمان شکل‌گیری، ویژگی سازمانی)	رسمی-دولتی؛ اغلب ازپیش‌موجود (تدارک‌دیده‌شده در قانون اساسی)؛ نهادمحور؛ داخلی؛ ریشه‌دار در مقررات و قوانین کشورها	غیررسمی و کمتر سازمان‌یافته؛ غیردولتی (مستقل از دولت)؛ اغلب بدون پیشینه؛ ایجادشده در طول مناقشات انتخاباتی (در برخی موارد)؛ جایگزین و مکمل سازوکارهای رسمی؛ شکل‌گرفته در داخل یا برآمده از خارج؛ ریشه‌دار در سنت‌ها و فرهنگ کشورها
مزایا	الزام طرفین به امضای توافقنامه و تعهد به ماندن در فرایند رسیدگی به مناقشات؛ حفظ و حمایت از یکپارچگی قوانین رسمی	کم‌هزینه بودن فرایند رسیدگی به شکایت‌ها؛ سریع‌تر بودن زمان رسیدگی به شکایت‌ها؛ امکان بیشتر دسترسی به عدالت برای گروه‌های محروم؛ بهبود گفت‌وگوهای مدنی انتخابات و ارتقای فرهنگ سیاسی؛ خصوصی بودن جلسه‌های رسیدگی و درنتیجه، حفظ اطلاعات محرمانه طرفین مناقشه؛ تأکید بر شرایط بردسبرد در رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی؛ الزام طرفین به برقراری ارتباط پس از حل مناقشه
معایب	زمان‌بر بودن رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی؛ هزینه‌بر بودن فرایند دادرسی؛ عمومی بودن جلسه‌های دادرسی؛ اجباری بودن اجرای تصمیم‌های دادگاه برای طرفین مناقشه؛ عدم دسترسی همگان به سازوکارهای رسمی حل‌وفصل مناقشات؛ اغلب ناعادلانه بودن تصمیم‌های گرفته‌شده از راه سازوکارهای رسمی مانند دادگاه‌ها؛ عدم تخصص کافی قضات رسیدگی به شکایت‌ها؛ عدم استقلال از نهادهای رسمی قدرت؛ تأکید بر شرایط بردباخت در رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی	امکان خروج هریک از طرفین در طول روند دادرسی؛ عدم تخصص قانونی یک میانجی‌گر، داور و مصالحه‌گر؛ عدم ایجاد سابقه یا استانداردهای عمومی یا ملی ناشی از رسیدگی به یک مناقشه؛ احتمال تضعیف ساختارهای قضایی، رسمی/قانونی؛ ناتوانی در اصلاح بی‌عدالتی نظام‌مند، تبعیض یا نقض حقوق بشر ناشی از نبود سازوکارهایی برای طرف خاطی
فراگیری روش	سازوکار مسلط در بیشتر کشورها؛ برای نمونه، در بیشتر کشورهای آفریقایی قوه قضائیه نقش اول را در حل‌وفصل مناقشات انتخاباتی به‌عهده دارد	به‌دلیل نارضایتی از عملکرد نظام‌های رسمی حل‌وفصل مناقشات انتخاباتی، به‌کارگیری سازوکار غیررسمی در کشورهای مختلف درحال گسترش است. ایالات متحده آمریکا و قاره آفریقا، ازجمله مواردی هستند که استفاده از این سازوکارها را در دستور کار خود قرار داده‌اند.
کارویژه‌ها	رسیدگی و مدیریت مناقشه که لزوماً هم منجر به حل‌وفصل آن نمی‌شود.	میانجی‌گری؛ گفت‌وگو و مذاکره؛ مصالحه/سازش؛ داوری

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

۳. روش پژوهش

مقایسه، به عنوان یک روش پژوهش علمی، ابزاری برای ارزیابی نظام‌مند الگوهای شباهت و تفاوت و درک تنوع است (علی حسینی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰۸). در پژوهش حاضر به منظور تبیین مسئله پژوهش، یعنی شناسایی سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی، از روش مقایسه‌ای بهره گرفته‌ایم. سنت و راهبرد مقایسه در این پژوهش، به ترتیب، کیفی و موردمحور با N کوچک خواهد بود. در این بررسی مقایسه‌ای، مناقشات انتخاباتی کنیا ۲۰۱۷، افغانستان ۲۰۰۹، و ایران ۱۳۸۸/۲۰۰۹ به عنوان موارد تحلیل یا واحدهای مشاهده، مناقشه انتخاباتی به عنوان واحد تحلیل، و سازوکارهای مناقشه انتخاباتی به عنوان متغیر اصلی در نظر گرفته شده‌اند. دلیل انتخاب این سه کشور، شباهت‌هایی است که با یکدیگر دارند؛ برای نمونه، هر سه به لحاظ ماهیت نظام سیاسی، دموکراسی‌های در حال گذارند و هر سه یک مناقشه انتخاباتی (ریاست جمهوری) را در یک فاصله زمانی تقریباً نزدیک به هم تجربه کرده‌اند که در یک مورد، فرایند حل و فصل آن زمان‌بر بوده و در یک مورد دیگر، همچنان حل نشده باقی مانده است.

در انجام پژوهش مقایسه‌ای حاضر، پژوهشگران، فرایند زیر را در منابع گوناگون و برپایه تجربه پژوهش خود یافته‌اند که توضیح آن در ادامه آمده است.

جدول شماره (۳). اجزای پژوهش مقایسه‌ای در پژوهش حاضر

اجزای پژوهش مقایسه‌ای	اجزای پژوهش حاضر	شاخص‌های موردنظر
واحد تحلیل	حل و فصل مناقشه انتخاباتی ریاست جمهوری	کنیا (۲۰۱۷)، افغانستان (۲۰۰۹)، ایران (۲۰۰۹/۱۳۸۸)
سطح واحد تحلیل	کلان-بیناکشوری	مقایسه کشورهای کنیا، افغانستان، و ایران
تعداد واحد تحلیل	N کوچک	سه مورد
رویکرد مقایسه‌ای	موردمحور	مقایسه سه مورد انتخابی
راهبردی مقایسه‌ای	کیفی	توصیف عمیق
هدف مقایسه	ارائه دسته‌بندی یا گونه‌شناسی از سازوکارهای به کار گرفته شده برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در موارد سه گانه	گونه‌شناسی سازوکارهای به کار گرفته شده
نوع پژوهش: مقایسه‌ای تولیدشده (توصیف مقایسه‌ای-توصیف مقایسه‌ای عمیق-تحلیل مقایسه‌ای علی)	توصیف مقایسه‌ای عمیق	مقایسه عمیق سه مناقشه انتخاباتی کنیا، افغانستان، و ایران

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

۴. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در سه بخش ارائه شده است. در بخش نخست، ویژگی‌های کشورهای مورد مطالعه، برپایه معیارهای پژوهش توصیف شده است. در بخش دوم، سازوکارهای حل و فصل مناقشه در سه کشور مورد مطالعه به تفکیک بیان شده‌اند، و در بخش سوم، تفاوت و شباهت کشورهای مورد مطالعه برپایه معیارهای پژوهش تشریح شده است.

۴-۱. مقایسه ویژگی‌های کشورهای مورد مطالعه

ویژگی‌های کشورهای مورد مطالعه برپایه معیارهای پژوهش در جدول شماره (۴) توصیف و مقایسه شده‌اند:

جدول شماره (۴). مقایسه ویژگی‌های کشورهای مورد مطالعه

ویژگی‌ها کشورها	نظام انتخاباتی	مناقشات انتخاباتی ریاست جمهوری تجربه شده	نظام و سازوکارهای حل و فصل مناقشات پیش‌بینی شده در قانون اساسی	سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی پیش‌بینی شده در قوانین انتخاباتی
کنیا	دارای چارچوب کامل انتخاباتی که امکان اداره انتخاباتی دموکراتیک را فراهم کرده است.	انتخابات ریاست جمهوری در سال‌های ۲۰۱۳:۲۰۰۷؛ ۲۰۱۷	دادگاه، قوه قضائیه، دادگاه عالی و دیوان عالی که دیوان عالی به مناقشات پس از انتخابات ریاست جمهوری رسیدگی می‌کند. همچنین، نویسندگان قانون اساسی، دیوان عالی را تنها نهاد مرجع برای رسیدگی به مناقشات و اعلام رسمی و نهایی نتایج انتخابات می‌دانند. افزون‌براین، در مراحل بحرانی پس از انتخابات نیز دیوان عالی، مناقشات به‌وجودآمده را حل و فصل می‌کند.	روی هم‌رفته دو نوع سازوکار برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در قوانین انتخاباتی کنیا تعریف شده است که عبارتند از: سازوکارهای قضایی مانند دادگاه‌ها و... و سازوکارهای غیرقضایی مانند شورای ملی صلح و...
افغانستان	برای انتخاب نمایندگان پارلمان و رئیس‌جمهور، به ترتیب، نظام انتخاباتی تک‌رأی انتقال‌ناپذیر و نظام انتخاباتی دومرحله‌ای به کار گرفته می‌شود.	انتخابات ریاست جمهوری در سال‌های ۲۰۱۴:۲۰۰۹	کمیسیون شکایت انتخاباتی، مسئول رسیدگی به چالش‌ها و شکایت‌های مربوط به فرایند انتخابات است. رئیس‌جمهور افغانستان، برپایه اختیارات واگذار شده در ماده ۱۵۶ قانون اساسی، در سال ۱۳۸۳ کمیسیون مستقل انتخاباتی را به عنوان یک سازوکار رسمی و نهادی برای اداره و نظارت بر هر نوع انتخابات تشکیل داد. این کمیسیون، مسئول اجرا و نظارت است؛ به گونه‌ای که اعلام نتایج و دستور بازشماری رأی‌ها با کمیسیون مستقل انتخاباتی و رسیدگی به شکایت‌ها با کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی است.	قانون انتخابات در افغانستان می‌گوید، انتخابات در این کشور توسط دو نهاد اصلی انتخابات انجام می‌شود: ۱. کمیسیون مستقل انتخاباتی؛ ۲. کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی به عنوان سازوکار رسمی و نهادی (دعایی وزارت، ۱۳۹۲). کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، یک نهاد موقتی ویژه بود که نخستین بار در قانون انتخابات سال ۲۰۰۵ به وجود آمد. این کمیسیون، به‌طور رسمی در ۲۴ آوریل ۲۰۰۹ پایه‌گذاری شد. افزون‌براین، بازیگران غیررسمی دیگری مانند انجمن انتخابات آزاد و عادلانه افغانستان و رسانه‌ها نیز در این راستا فعالیت می‌کنند.
ایران	نظام انتخاباتی ایران در نظام‌های اکثریتی یک سطحی جای می‌گیرد. در نظام‌های اکثریتی که در برابر نظام تناسبی است، معمولاً از هر حوزه انتخابیه فقط یک نفر انتخاب می‌شود (عالی‌پور، ۱۳۹۴: ۶۹).	انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸	برپایه اصل ۹۹ قانون اساسی ایران، شورای نگهبان، نظارت بر انتخابات ریاست جمهوری را به عهده دارد. نظارت مطرح شده در اصل ۹۹ قانون اساسی، استصوابی است و شامل تمام مراحل اجرایی انتخابات، از جمله تأیید و رد صلاحیت نامزدهای انتخاباتی می‌شود. برپایه اصل ۱۱۰ قانون اساسی، رهبری برای حل و فصل مناقشه انتخاباتی وارد عمل می‌شود (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۸).	در آخرین اصلاحات قانون انتخابات ریاست جمهوری ایران، بیان شده است که شورای نگهبان قانون اساسی نظارت بر انتخابات مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و مراجعه به آرای عمومی و همه‌پرسی را به عهده دارد. همچنین، براساس ماده ۷۸ از فصل هفتم قانون انتخابات ایران، اعلام نتایج رسیدگی به شکایت‌های انتخابات ریاست جمهوری از اختیارات شورای نگهبان است.

منبع: (یافته‌های پژوهش حاضر)

1. Comparison Profiles

۲-۴. سازوکارهای حل و فصل مناقشه انتخاباتی در سه کشور مورد مطالعه

۱-۲-۴. مناقشه انتخاباتی کنیا ۲۰۱۷

بر پایه قانون اساسی سال ۲۰۱۰ کنیا، قانون انتخابات بیشتر بر انتخابات پارلمانی و ریاست جمهوری و محلی^۱ متمرکز است. این قانون، جایگزین قانون انتخاباتی پیشین از جمله ریاست جمهوری، پارلمان، و شوراهای در قانون اساسی ۱۹۶۹، قانون مجلس ملی و انتخابات ریاست جمهوری و نیز اصل هفتم و مجازات اقدامات دولت محلی در ماده ۲۶۵ شده است (موسیلا و همکاران، ۲۰۱۳: ۴۰). کنیا، اسناد بین‌المللی بسیاری را در راستای رعایت قوانین انتخاباتی و هماهنگ‌سازی این معاهدات با قانون اساسی خود امضا کرده است. بیشتر قوانین انتخاباتی در قانون اساسی مصوب ۲۰۱۰ و قانون انتخاباتی ۲۰۱۱ تنظیم شده‌اند. اصلاحیه سال ۲۰۱۷، آخرین اصلاحیه مربوط به این حوزه بوده است. قانون کمیسیون محدوده‌ها و انتخابات^۲ مصوب ۲۰۱۱، قانون احزاب سیاسی ۲۰۱۱، قانون نظم عمومی، آخرین اصلاحیه سال ۲۰۱۴، و برخی قوانین دیگر، بخشی از این قوانین به‌شمار می‌آیند (بنیاد کارتر^۳، ۲۰۱۸: ۱۳). کنیا، دارای چارچوب کامل و جامع انتخاباتی است که امکان برگزاری انتخاباتی دموکراتیک را فراهم می‌کند. با این حال، وجود قوانین و دوره‌های انتخاباتی پرشمار و گوناگون، سبب ایجاد نوعی شکاف و ناسازگاری در چارچوب انتخاباتی شده و اهمیت حل قانونی و سریع شکایت‌ها را تقویت کرده است (بنیاد کارتر، ۲۰۱۸: ۱۳). برگزاری انتخابات عمومی و انتخابات ریاست جمهوری، به‌ویژه از زمان برقراری نظام چندحزبی در سال ۱۹۹۱-۱۹۹۲، مشکل‌ساز بوده است. تا پیش از سال‌های ۱۹۶۴ و ۱۹۹۲، انتخابات چندحزبی تنها دو بار در سال‌های ۱۹۶۶ و ۱۹۶۹ انجام شد. هیچ انتخابات ریاست جمهوری‌ای در آن دوره انجام نشد؛ زیرا رئیس‌جمهور وقت (جومو کینیاتا) از سال ۱۹۶۹، کشور را به کشوری تک‌حزبی تبدیل کرده بود و خودش رئیس‌جمهور بود (موسیلا و همکاران، ۲۰۱۳: ۳۸-۳۷). مناقشات انتخاباتی در کنیا، در چارچوب چهار نهاد قانون اساسی، قانون انتخابات،

1. County

2. Electoral and Boundaries Commission (EBC)

3. Carter Center

کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، و محکمه مناقشات احزاب سیاسی^۱ واکاوی و بررسی می‌شود. در قانون اساسی کنیا، چارچوبی برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی پایه‌گذاری شده است (کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه^۲، ۲۰۱۳: ۲). برخی تغییرات دیر هنگام در چارچوب قانونی که در واپسین لحظه‌ها اضافه شده‌اند، برخلاف بهترین روش‌های بین‌المللی، قدرت کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه را تضعیف کرده و به نظر می‌رسد که به نفع حزب حاکم بوده‌اند (به عنوان نمونه، به معاون ارشد کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه اجازه می‌دهد که در غیاب رئیس این کمیسیون، وظایفش را انجام دهد یا کاهش تعداد جلسه‌های این کمیسیون از پنج جلسه به سه جلسه، یا اینکه تصمیم‌گیری تنها با یک رأی از دو رأی اعضای کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه نیز امکان‌پذیر است). این اقدامات و پیامدهای منفی آن‌ها نیز لزوم ایجاد شفافیت و ارائه مشاوره‌های عمومی در مورد اصلاحات برای ایجاد یک روند قطعی و قابل اعتماد را نشان می‌دهند (بنیاد کارتر، ۲۰۱۸: ۱۳).

کمیسیون انتخاباتی کنیا^۳، به منظور کاهش کنترل دولت‌ها و بهبود فرایند انتخابات تأسیس شد، اما نتوانست این وظیفه را به خوبی انجام دهد. قانون اساسی ملی کنیا، کمیسینی را ایجاد کرد و برای آن اختیارات و مسئولیت‌هایی را در نظر گرفت. حتی آن دسته از کمیسیون‌های انتخاباتی که از زمان استقلال این کشور به طور دائمی حضور داشته‌اند نیز تا مدت‌ها برای مردم ناشناخته بودند. سایر کمیسیون‌های انتخاباتی کنیا در سال ۱۹۹۱ ایجاد شدند تا کشور را برای انتخابات عمومی سال ۱۹۹۲ آماده کنند و بر انتخابات نظارت داشته باشند. استقلال کمیسیون انتخاباتی کنیا در انتخابات سال ۱۹۹۲ این کشور به آزمون گذاشته شد. گروه ناظران مشترک المنافع گزارش داده‌اند که عملکرد این کمیسیون در مدیریت فرایند انتخابات، استاندارد بوده، اما در نحوه انتخاب اعضا که بر اجرای وظایفش تأثیرگذار بود، استقلال نداشت. ارزیابی‌ها حاکی از این بود که فرایند اجرای انتخابات عمومی سال ۲۰۰۲، در نتیجه اصلاحات پس از انتخابات‌های سال ۱۹۹۲ و ۱۹۹۷، بهبود یافته است (کوگه^۴، ۲۰۱۷: ۴۳-۴۲).

1. Political Parties Dispute Tribunal (PPDT)
2. Independent Electoral and Boundaries Commission (IEBC)
3. Electoral Commission of Kenya (ECK)
4. Koge

براین اساس، انتخابات در کنیا توسط یک ساختار چهارلایه اداره می‌شود که لایه‌های آن عبارت‌اند از: کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه در نایروبی^۱، ۲۹۰ دفتر حوزه انتخابیه انتخاباتی^۲، ۴۷ دفتر شهرستان^۳، و ۴۰/۸۸۳ حوزه رأی‌گیری^۴ (بنیاد کارتر ب، ۲۰۱۸: ۱۹). ماده ۱۶۳ (۳)(الف)، طبق ماده ۱۴۰، دیوان عالی^۵ را مسئول رسیدگی به پرونده‌های مربوط به مناقشات انتخابات ریاست جمهوری می‌داند. برپایه قانون اساسی مصوب ۱۹۶۹، دادگاه عالی^۶، از صلاحیت تعیین و رسیدگی به دادخواست‌های انتخاباتی ریاست جمهوری برخوردار است (موسیلا و همکاران، ۲۰۱۳: ۴۵). قانون اساسی کنیا، مصوب ۲۰۱۰، قوانین انتخاباتی، اهداف حزبی، و نیز اصول ایجاد نهادهای معتبر و کارآمد برای حل مناقشات انتخاباتی را ارائه می‌کند. وظیفه قانونی حل مناقشات انتخاباتی در هر نهاد مرتبط با انتخابات، با توجه به کارکرد آن، متفاوت است: احزاب سیاسی (سازوکار داخلی به‌عنوان قانون تشکیل احزاب)، نام‌نویسی در احزاب سیاسی، محکمه مناقشات احزاب سیاسی، کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه؛ دادگاه عالی (انتخاب شهرستان، فرماندار، مجلس سنا، مجلس ملی، و اجرای حقوق سیاسی)؛ دادگاه دادگستری (انتخابات نماینده شهرستان) و دیوان عالی (انتخابات ریاست جمهوری) است (موسیلا و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۹۱).

برخی از مناقشات، پس از اعلام نتایج انتخابات ایجاد می‌شوند. به‌لحاظ چارچوب سازمانی برای حل این مناقشات، نهادهای زیر باید وارد عمل شوند: ۱. دیوان عالی؛ ۲. دادگاه عالی؛ ۳. دادگاه دادگستری^۷ (موسیلا و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۶۴). ماده ۸۷ (۱) پارلمان را موظف می‌کند تا قوانینی را برای ایجاد سازوکارهایی در راستای حل و فصل زمان‌دار مناقشات انتخاباتی ایجاد کند. ماده ۸۸ (۴)(۲) می‌گوید، کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، مسئول حل و فصل مناقشات انتخاباتی (به‌جز درخواست‌ها و مناقشات انتخاباتی مربوط به اعلام نتایج انتخابات) است. کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه وابسته

1. IEBC in Nairobi
2. Constituency Election Offices
3. County Offices
4. Polling Stations
5. Supreme Court
6. High Court
7. Magistrates

به اتحادیه اروپایی در جمهوری کنیا، کمیته‌ای را برای مدیریت مناقشات ایجاد کرده است (کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، ۲۰۱۳: ۲-۳).

قوانین کنیا در راستای حل و فصل مناقشات، پیچیده بوده و دربردارنده نهادهای حل و فصل چندگانه‌ای^۱ است که گاهی با یکدیگر هم‌پوشانی دارند یا صلاحیت لازم را برای رسیدگی به مسائل ندارند. با وجود اینکه دادگاه‌ها، پرونده‌های انتخاباتی را در اولویت قرار داده و بسیاری از اختلاف‌ها را سروسرقت رسیدگی و حل و فصل می‌کنند، فقدان یک فرایند تجدیدنظر به‌همراه ضرب‌العجل‌های کوتاه‌مدت برای حل مناقشات پیش از انتخابات و عدم تضمین راه‌حل‌های مؤثر و به‌موقع، احساس می‌شود. این مشکل، به‌ویژه در فرایند انتخابات مقدماتی حزبی، نام‌نویسی نامزدها، و ثبت‌نام آن‌ها خود را نشان می‌دهد (بنیاد کارتر، ۲۰۱۸: ۸).

درواقع، دو نوع سازوکار برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در کنیا تعریف شده است که عبارت‌اند از: روش‌های قضایی و غیرقضایی. سازوکارهای غیرقضایی^۲ دربرگیرنده مفادی هستند که از سوی کمیسیون‌های انتخاباتی برای گروه‌های سیاسی تدارک دیده شده تا شایستگی فردی را که قصد دارد به‌عنوان رأی‌دهنده ثبت‌نام کند، به‌چالش بکشد. در فرایند ثبت‌نام رأی‌دهنده، یک فرم چالشی توسط مقامات کمیسیون در مرکز ثبت‌نام ارائه می‌شود. این فرم باعث می‌شود که فرد دارای شرایط ثبت‌نام، تأیید شده و فردی که دارای شرایط نیست، رد صلاحیت شود (کوگه، ۲۰۱۷: ۶۴).

در کنیا، قوه قضائیه باید پیش از شروع روند انتخابات به هرگونه مناقشه مربوط به انتخابات توجه کند و بررسی موشکافانه، یک جنبه مهم در سازوکار حل و فصل مناقشات انتخاباتی به‌شمار می‌آید که باید در موقعیت‌های مناسب از آن استفاده شود (اودوته و موزومبا^۳، ۲۰۱۶: ۱۷). ابتدا صلاحیت قضایی دیوان عالی برای شنیدن مناقشات انتخاباتی، تنها به انتخابات ریاست‌جمهوری محدود بود. این‌گونه تصور می‌شد که دعوی قضایی تمام مناقشات انتخاباتی در دادگاه تجدیدنظر پایان می‌پذیرد. برپایه این رویه، بسیاری از مناقشات انتخاباتی در دادگاه تجدیدنظر به‌پایان می‌رسد (اودوته و موزومبا، ۲۰۱۶: ۱۴۳).

1. Multiple
2. Non- Judicial
3. Musumba Odote and

سازمان‌های جامعه مدنی^۱، ازجمله سازوکارهای غیرقضایی فعال در حوزه مناقشات انتخاباتی در کنیا هستند و شورای ملی صلح^۲، یکی از این سازمان‌ها است؛ به‌گونه‌ای که کار این شورا در کمک به حل و فصل اختلاف‌نظرهای بین احزاب سیاسی را نمی‌توان نادیده گرفت؛ برای نمونه، در مناقشه انتخاباتی ۲۰۱۲، رهبر سازمان‌های جامعه مدنی با رهبران احزاب سیاسی دیدار کرد تا با آن‌ها بر سر مسائل مهم انتخاباتی، که به منبع اختلاف‌نظر در انتخابات ۲۰۱۲ تبدیل شده بودند، توافق کند. در فرایند این گفت‌وگو، توافق شد که در دور دوم و سوم انتخابات ۲۰۱۲، حزب کنگره ملی دموکراتیک و حزب جدید میهنی در راستای آرام‌سازی فضای عمومی و توقف هرگونه عملی که صلح کشور را به‌خطر می‌اندازد، بیانیه‌های انتخاباتی‌ای را صادر و نشست‌های مطبوعاتی‌ای را برگزار کنند. برپایه برآوردهای انجام‌شده، این‌گونه پادرمیانی‌ها برای حل و فصل مناقشات مهم بوده است (کوگه، ۲۰۱۷: ۶۶).

شورای ملی کلیساهای کنیا^۳، نقش مهم و چشمگیری در مدیریت تنش‌های به‌وجودآمده پس از انتخابات سال ۲۰۱۳ داشته است. برپایه ارزیابی‌ها، کلیسای شورای ملی، به‌عنوان شورای تمام کلیساهای کنیا، نقش بسیار مهمی دارد و حتی در سطوح منطقه‌ای هم کار می‌کند. تصمیم‌گیری‌ها در این شورا در تمام سطوح، از طریق نشست‌های ذی‌نفعان اصلی صورت می‌گیرد. وظیفه اصلی آن حفظ صلح کشور است. این نشست‌ها به خنثی‌سازی موضع برخی از رهبران احزاب سیاسی کمک می‌کند و باعث می‌شود، طرفداران و پیشتازان آن‌ها آرامش خود را بازیابند (کوگه، ۲۰۱۷: ۶۶).

قانون اساسی، قانون انتخابات، قانون کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، و قانون احزاب سیاسی، چارچوب قانونی حل مناقشات انتخاباتی در کنیا را مشخص کرده‌اند. همان‌گونه که گفته شد، صلاحیت رسیدگی به مناقشات انتخاباتی میان دو نهاد تقسیم شده است: نخست، کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه که مسئول حل و فصل مناقشات انتخاباتی (برای نمونه، اعتراض‌های مربوط به عدم صلاحیت نامزدها) پیش از اعلام نتایج است. دوم، محکمه مناقشات احزاب سیاسی که از اختیارات قانونی مربوط به احزاب سیاسی در حوزه‌های

1. Civil Society Organizations (CSOs)
2. National Peace Council (NPC)
3. National Council of Churches of Kenya (NCCCK)

مربوط به تصمیمات انتخاباتی برخوردارند (اودھیامبو^۱، ۲۰۱۶: ۸۳).

انتخابات ریاست جمهوری کنیا، روز سه‌شنبه، ۸ اوت ۲۰۱۷ برگزار شد و در تاریخ ۱۱ اوت، رئیس کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، نتایج انتخابات ریاست جمهوری را اعلام کرد. اوهو کینیاتا با ۸/۲۰۳/۲۹۰ رأی، بیشتر میزان رأی‌ها را به‌دست آورد (۵۶/۲۷ درصد)، درحالی‌که نامزد رقیبش، رایلا اودینگا ۶/۷۶۲/۲۲۴ رأی به‌دست آورده بود (۴۴/۷۴ درصد). کینیاتا با اختلاف ۱/۴۴۱/۰۶۶ رأی، به‌عنوان پیروز انتخابات معرفی شد. تعداد زیادی از واجدان شرایط در انتخابات رأی دادند. ائتلاف ملی عالی^۲، نتایج انتخابات ریاست جمهوری را رد کرد و مدعی شد، اودینگا برنده واقعی این انتخابات است و دولت را به دستکاری در انتخابات متهم کرد (نهاد مأموریت نظارت بر انتخابات وابسته به اتحادیه اروپایی^۳، ۲۰۱۸: ۳۰). سرانجام، دیوان عالی، نتایج انتخابات ریاست جمهوری هشتم اوت ۲۰۱۷ را در اول سپتامبر ابطال کرد و کمیسیون انتخابات را مسئول انتخابات غیرشفاف در این کشور خواند (سایت تابناک، ۱۳۹۶: ۱).

دیوان عالی کنیا، انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۱۷ را به‌سبب رخداد تخلف‌هایی در انتخابات باطل کرد و دستور داد که این انتخابات، بار دیگر ظرف مدت شصت روز برگزار شود. این تصمیم، موجب خشنودی طرف بازنده شد. پیش‌ازاین نیز در آفریقا اتفاق افتاده بود که انتخابات، باطل یا لغو شود، ولی این نخستین بار (در این قاره) بود که اقدام قضایی در مقابل رئیس‌جمهور مستقر و در مخالفت با نتیجه اعلام‌شده انتخابات موفق شده بود (سایت بی‌بی‌سی فارسی، الف، ۱۳۹۶: ۱).

۲-۴. مناقشه انتخاباتی در افغانستان ۲۰۰۹

هرچند قانون اساسی افغانستان، به‌طور رسمی بر معیارهای بین‌المللی شناخته‌شده از «رأی آزاد، جهانشمول، مخفی، و مستقیم» برای نهادهای انتخابی تأکید دارد، همچنان در بسیاری از ابعاد روند انتخابات دچار نقص‌ها و کاستی‌هایی است که در قانون انتخابات به آن توجه شده است. برای نخستین بار، قانون اساسی حاکم بر نظرسنجی، توسط مجلس تصویب شده است

1. Odhiambo

2. National Super Alliance(NAS)

3. European Union Election Observation Mission(EUEOM)

نه از راه حکم^۱؛ در نتیجه، کمیسیونرهای دو نهاد انتخاباتی، یعنی کمیسیون مستقل انتخابات افغانستان و کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی — مانند گذشته — در یک فرایند مشاوره‌ای با اظهار نظر قوه مقننه و قوه قضائیه — نه تنها توسط رئیس‌جمهور — منصوب می‌شود (بارکزی، ۲۰۱۳: ۱). قانون انتخابات می‌گوید، انتخابات در افغانستان توسط دو نهاد^۲ اصلی انتخابات انجام می‌شود: کمیسیون مستقل انتخاباتی^۳ و کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی^۴. کمیسیون مستقل انتخاباتی بر فرایند انتخابات نظارت می‌کند و کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، شکایت‌ها و چالش‌هایی را بررسی می‌کند که در فرایند انتخابات به وجود می‌آیند (نهاد بین‌المللی جمهوریخواه^۵، ۲۰۰۹: ۸). افزون بر این دو نهاد مهم، بازیگران دیگری مانند انجمن انتخابات آزاد و عادلانه برای افغانستان^۶، رسانه‌ها، و حتی برخی گروه‌ها و چهره‌های سیاسی نیز در سطوح مختلف در روند انتخابات مشارکت دارند و بر روند و پیامدهای انتخابات تأثیر می‌گذارند (اکبر و اکبر، ۲۰۱۱: ۵).

کمیسیون مستقل انتخاباتی، به عنوان یک نهاد قانونی مسئول اجرا و نظارت بر تمام انتخابات افغانستان، نقش مهمی را در راهبرد ضد تقلب و به کارگیری آن ایفا می‌کند (بارکزی، ۲۰۱۳: ۱۱). این کمیسیون، بالاترین نهاد انتخاباتی در افغانستان است (نهاد بین‌المللی جمهوریخواه، ۲۰۰۹: ۸).

بر اساس ماده ۷ قانون انتخابات افغانستان، کمیسیون مستقل انتخابات، مسئول مدیریت فرایند انتخابات است و تصمیم‌ها و قوانین صادر شده از سوی آن، لازم‌الاجرا است. همچنین، این کمیسیون، مسئول اعلام تأیید نتایج انتخابات و فرایندهای انتخاباتی پس از رسیدگی به شکایت‌ها از سوی کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی است (نهاد بین‌المللی جمهوریخواه، ۲۰۰۹: ۸).

همچنین، قانون انتخابات افغانستان به کمیسیون مستقل انتخابات اجازه داده است که به عنوان نهاد مدیریت انتخابات کشور عمل کند. این کمیسیون، از هر دو جزء مرکزی برای مدیریت عملیات ۳۴ اداره استانی در سراسر کشور برخوردار است. همچنین، به عنوان انتخاب‌کننده ذی‌نفع، از زمان

1. Decree
2. Bodies
3. Independent Electoral Commission(IEC)
4. Electoral Complaints Commission(ECC)
5. The International Republic Institute
6. The Free and Fair Election Forum of Afghanistan(FEFA)

ثبت نام رأی دهندگان و انتقال نتایج، اطمینان، ثبات، و انصاف در روند انتخابات را تضمین می‌کند. روند انتصاب و کاهش اعتبار برخی از کارکنان، به کاهش اعتبار درک شده از این نهاد به عنوان یک کل کمک کرده است (جانسون و اوهرن،^۱ ۲۰۱۶: ۱۱-۱۲).

افزون بر این، کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی در افغانستان، که براساس ماده ۲۵ قانون انتخاباتی ایجاد شده است، نهاد موقتی^۲ است که ۳۰ روز پس از تأیید نتایج انتخابات، تعطیل می‌شود. همچنین، این کمیسیون، نهاد مستقلی است که تمام چالش‌ها و شکایت‌های مرتبط با فرایند انتخابات در افغانستان را بررسی می‌کند (نهاد بین‌المللی جمهوری خواه، ۲۰۰۹: ۹).

سازمان‌های جامعه مدنی مرتبط با انتخابات در افغانستان می‌توانند از طریق افزایش رفتارهای آشتی‌جویانه مبتنی بر جامعه و همچنین، مأموریت‌های نظارتی، از تشدید خشونت‌های انتخاباتی در این کشور بکاهند. چشم‌انداز جامعه مدنی در افغانستان برپایه اقدامات آشتی‌جویانه موفقیت‌آمیز گذشته، به عنوان ابزار تضمین مشروعیت در همراهی با مردم محلی، فهم بهتری از زمینه حل و فصل تعارضات محلی از طریق سازوکارهای غیررسمی در این کشور به دست می‌دهد (جانسون و اوهرن، ۲۰۱۶: ۱۴). شبکه انتخابات جامعه مدنی افغانستان^۳، ائتلافی از بیش از ۱۴۰ سازمان جامعه مدنی است که به عنوان سردمدار فعالیت‌های مربوط به ایجاد صلح و گسترش مشارکت زنان در سیاست ظهور کرده است. همچنین، سازمان‌هایی مانند مجمع انتخابات آزاد و عادلانه افغانستان و بنیاد انتخابات شفاف افغانستان^۴، نقش بنیادینی در انجام اقدامات نظارتی داخلی بر انتخابات داشته‌اند (به‌ویژه در مناطقی که دسترسی ناظران بین‌المللی کمتر بوده است). آن‌ها توصیه‌هایی را برای بهبود عملکرد کمیسیون مستقل انتخابات در راستای کمک به تقویت اعتبار فرایند انتخابات ارائه کرده‌اند (جانسون و اوهرن، ۲۰۱۶: ۱۴).

کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان و یومانا (هیئت معاونت ملل متحد در افغانستان) به‌طور مشترک در راستای ارزیابی سطح احترام مقامات مسئول و دست‌اندرکاران عمده به حقوق سیاسی و حمایت آن‌ها از این حقوق و ارائه پیشنهادهایی به منظور ایجاد محیط

1. Johnson and O'Hearn
2. Temporary
3. Afghanistan Civil Society Elections Network (ACSEM)
4. Transparent Elections Foundation of Afghanistan (TEFA)

مساعدی برای برگزاری انتخابات آزاد و عادلانه، تلاش می‌کنند. این دو نهاد در طول دوره نامزدی و اعتراض‌ها و در دوره پیکارهای انتخاباتی و رأی‌دهی و شمارش آرا، به‌منظور رعایت سه اصل (عدم ارباب، بی‌طرفی و عدم تبعیض)، و چهار حق انسانی (آزادی بیان، دسترسی به حوزه‌های انتخاباتی با هدف نظارت، برگزاری اجتماع‌ها و انجمن‌های صلح‌آمیز، و گردهمایی‌ها) بر فعالیت‌های انتخاباتی نظارت می‌کنند (هیئت معاونت ملل متحد در افغانستان (یوناما)، ۲۰۰۹: ۴).

انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۰۰۹ افغانستان، نخستین انتخابات پس از سقوط طالبان بود که به یک مناقشه انتخاباتی ختم شد. کمیسیون مستقل انتخابات افغانستان، سازوکار رسمی/نهادی‌ای بود که در فرایند حل‌وفصل این درگیری، فعال بود و نظارت بر اداره انتخابات را خودش پذیرفت و سازمان ملل، نقش پشتیبانی را به‌عهده گرفت.

اتهام‌های جدی‌ای مبنی بر بی‌طرف نبودن کمیسیون مستقل انتخابات در سال ۲۰۰۹ مطرح شد و این موضوع به یک باور عمومی تبدیل شده است؛ به‌ویژه پس از ارائه گزارش‌های مربوط به تقلب گسترده انتخاباتی که توسط کارمندان کمیسیون مستقل انتخابات عمومی منتشر شد. در انتخابات ۲۰ اوت ۲۰۰۹، کمیسیون مستقل انتخابات تلاش کرد تا به‌طور منظم با افراد ذی‌نفع ارتباط برقرار کند. این کمیسیون، نشست‌های خبری منظم و دیدارهای گوناگونی را با نامزدهای انتخاباتی و ناظران بین‌المللی برگزار کرد (دموکراسی اینترنشنال، ۲۰۱۰: ۱۳).

انتخابات ریاست‌جمهوری ۲۰ اوت ۲۰۰۹، با ادعای معتبر نبودن کمیسیون مستقل انتخابات که کمیسیون‌های آن از سوی حزب سیاسی نزدیک به کرزای انتخاب شده بودند، دچار بحران شد. کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی منصوب شده از سوی سازمان ملل که شکایت‌ها و صلاحیت نامزدها را بررسی می‌کرد، نسبت به کمیسیون مستقل انتخابات، اعتبار بیشتری داشت؛ زیرا قانون انتخاباتی سال ۲۰۰۵ چنین مقرر داشته بود که سه عضو این کمیسیون، باید دارای ملیت خارجی باشند و از سوی رئیس هیئت معاونت ملل متحد در افغانستان منصوب شوند (کتزمن^۱، ۲۰۱۵: ۲۰). کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، به‌ویژه گرند کیپن^۲، رئیس این کمیسیون (سه کمیسیونر از پنج کمیسیونر آن، دارای ملیت غیرافغانستانی بودند) نقش مهمی را در فرایند رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی ایفا کردند و

1. Katzma

2. Grand Kippen

مورد تأیید بین‌المللی قرار گرفتند، اما بسیاری از افغان‌ها، با تأثیرپذیری از فضای رسانه‌ای موجود، به شدت از آن انتقاد کردند. در پس ضعف کمیسیون مستقل انتخابات و کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، این واقعیت نهفته است که این نهادها پس از انتخابات ۲۰۰۴-۲۰۰۵ به گونه‌ای نظام‌مند ایجاد نشدند. در کشوری که سطح سواد بسیار پایین و فساد گسترده است، [شکل‌گیری] این نوع نهادها یک شبه اتفاق نمی‌افتد. برپایه شواهد پس از انتخابات ۲۰۰۹، ۱/۵۵۵ نفر به اتهام تقلب، در فهرست سیاه قرار گرفتند؛ از این رو، بدون ایجاد ساختارهای پایدار و ظرفیت‌های ساختاری و فنی در نهادهای انتخاباتی، اعتماد به آن‌ها به طور کامل از بین خواهد رفت (اکبر و اکبر، ۲۰۱۱: ۸-۷).

۳-۲-۴. مناقشه انتخاباتی در ایران (۱۳۸۸/۹-۲۰۰۹)

نظام جمهوری اسلامی ایران پس از انقلاب (از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۸۸) ده دوره انتخابات ریاست جمهوری برگزار کرده است. «تصمیم‌گیری درباره چگونگی اجرا، نظارت، و مدیریت انتخابات در نظام جمهوری اسلامی، پس از قانون اساسی، در پنج سطح انجام می‌شود: در سطح سیاست‌گذاری کلان توسط مقام رهبری پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام، در سطح قانون‌گذاری توسط مجلس شورای اسلامی، در سطح اجرا توسط وزارت کشور و هیئت‌های اجرایی، در سطح نظارت توسط شورای نگهبان و هیئت‌های نظارت، در سطح داور و حل و فصل اختلاف‌ها توسط دادگاه‌ها یا قوه قضائیه یا در قالب احکام حکومتی توسط مقام رهبری» (قیصری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹-۱۸).

«از این رو، در مدیریت انتخابات ایران، وزارت کشور به عنوان نهاد اجرایی و شورای نگهبان به عنوان نهاد نظارتی، با همکاری هم، فرایند برگزاری انتخابات را به عهده دارند. با این حال، به دلیل حساسیت امر نظارت در انتخابات، صلاحیت نظارتی شورای نگهبان در قانون اساسی مذکور شده که از جایگاه استوارتری به دلیل برتری جایگاه واضع صلاحیت آن نسبت به قوانین عادی که تعیین‌کننده صلاحیت اجرایی وزارت کشور است، برخوردار است» (قیصری و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹).

دهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران در روز جمعه، ۲۲ خرداد ۱۳۸۸/۱۲ ژوئن ۲۰۰۹ برگزار شد و براساس اعلام رسمی وزارت کشور، محمود احمدی‌نژاد، با بیش از ۲۴ میلیون رأی (۶۳ درصد) با اختلاف رأی زیادی نسبت به میرحسین موسوی (بیش از ۱۳ میلیون

رأی) به پیروزی رسید. این نتیجه با اعتراض گسترده نامزدهای دیگر و عده‌ای از مردم روبه‌رو شد و حتی برخی، درستی انتخابات را زیر سؤال بردند؛ به‌گونه‌ای که در رسانه‌های داخلی و خارجی، بازتاب گسترده‌ای یافت و این انتخابات نقطه عطفی در تاریخ جمهوری اسلامی ایران تلقی شد (ماهریانیان، ۱۳۸۹: ۱۰).

در پی این رخدادها، شورای نگهبان، ۱۰ درصد از رأی‌ها را بازشماری و در پایان، نتیجه انتخابات را تأیید کرد. میرحسین موسوی و مهدی کروبی، دو نامزد بازنده، رأی نهایی شورای نگهبان را نپذیرفتند و از این رو، تظاهرات خیابانی در تهران و سایر شهرهای بزرگ ایران به‌وقوع پیوست (عالم^۱، ۲۰۱۱: ۵۳).

یکی از سازوکارهای درگیر در حل و فصل مناقشه انتخاباتی ۲۰۰۹/۱۳۸۸ ایران، رهبری این کشور بوده است. به‌طورکلی می‌توان گفت، ورود آیت‌الله خامنه‌ای به رویداد انتخابات ۱۳۸۸، به پیش از نقطه زمانی موردنظر پژوهش حاضر، یعنی پس از اعلام نتایج، مربوط می‌شود. اسکندری و همکاران (۱۳۹۵) مجموع ۳۰ متن سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای را که در فاصله زمانی ۱۳۸۸/۱/۱ تا پایان بهمن ۱۳۸۸، ایراد شده است، تحلیل گفتمانی کرده و دریافته‌اند که همه این سخنرانی‌ها، دربردارنده دلالت‌های آشکاری بر ورود رهبری ایران به رویداد انتخاباتی ۱۳۸۸ و مسائل مربوط به آن هستند. آن‌ها این سخنان را به سه دوره زمانی پیش، هنگام، و پس از انتخابات تقسیم‌بندی کرده‌اند (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴).

ورود رهبری به رویدادهای انتخاباتی در گستره ملی (مانند ریاست جمهوری) را می‌توان برپایه اصل یکصدودهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تبیین کرد. براساس این اصل، «تعیین سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام (بند ۱)، نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام (بند ۲)، نصب و عزل و قبول استعفا: الف) فقهای شورای نگهبان (بند ۶)، به‌عنوان نهاد نظارتی انتخاباتی و امضای حکم ریاست جمهوری از جهت دارا بودن شرایطی که در این قانون می‌آید، باید قبل از انتخابات به تأیید شورای نگهبان و در دوره اول به تأیید رهبری برسد (بند ۹)»، بخشی از وظایف و اختیاراتی (مرتبط با انتخابات) هستند که برای رهبری تعیین شده‌اند (سایت شورای نگهبان، ۱۳۹۱). به‌نظر نویسندگان پژوهش حاضر، این بخش از وظایف می‌توانند ورود رهبری به رویدادهای انتخاباتی (در

سه بازه زمانی پیش، هنگام و پس از انتخابات)، به‌ویژه انتخابات ریاست جمهوری را تبیین کنند. در پژوهشی که مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۹۷ منتشر کرد، جزئیات کامل دیدار نمایندگان نامزدهای بازنده و برنده و نیز مسئولان دو نهاد انتخاباتی شورای نگهبان و وزارت کشور با رهبری در تاریخ ۲۶ خرداد ۱۳۸۸ تشریح شده است. بررسی جزئیات این دیدار و گفت‌وگوهای انجام‌شده بین طرف‌ها، نشان می‌دهد که آیت‌الله خامنه‌ای سعی داشته نامزدهای بازنده معترض را متقاعد کند که تنها راه حل مناقشه، رجوع به سازوکارهایی است که قانون مشخص کرده است (غفاری، ۱۳۹۷). جزئیات این نشست، به لحاظ چگونگی ورود سازوکار رهبری به این مناقشه، اهمیت دارد. دهقانی و ملکوتیان، برگزاری این جلسه را این‌گونه توصیف کرده‌اند: «از دیگر ابتکارات مقام معظم رهبری، به حضور پذیرفتن اعضای ستادهای نامزدهای انتخاباتی است» (دهقانی و ملکوتیان، ۱۳۹۴: ۱۳۲).

همچنین، درباره ورود سازوکار مجمع تشخیص مصلحت نظام به مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸ می‌توان به نامه هاشمی رفسنجانی، رئیس مجمع، به آیت‌الله خامنه‌ای (در تاریخ ۱۹ خرداد ۱۳۸۸) اشاره کرد. هاشمی در این نامه به تخلف‌های محمود احمدی‌نژاد، نامزد برنده در پیکارهای انتخاباتی اشاره می‌کند و از رهبری ایران می‌خواهد، برای آنچه وی «حل مشکل» می‌خواند، وارد عمل شود (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۸ الف: ۱). دومین ورود جدی هاشمی رفسنجانی در نقش رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام، به عنوان یک سازوکار نهادی در حل و فصل آنچه برپایه قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸، «معضلات نظام» خوانده شده است، را می‌توان با استناد به خطبه وی در نماز جمعه ۲۶ تیر ۱۳۸۸ توضیح داد. وی در این خطبه، پیشنهادهایی را برای حل و فصل مناقشه انتخاباتی مورد بحث طرح می‌کند (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۸ ب: ۱). معترضان به نتایج انتخابات و شخصیت‌ها و جناح‌های سیاسی، در برابر پیشنهادهای هاشمی رفسنجانی، واکنش‌های گوناگونی داشتند؛ برای نمونه، برخی جریان‌های سیاسی که اعتراض به نتایج انتخابات را قانونی می‌دانستند، از پیشنهادهای هاشمی رفسنجانی استقبال کردند. محمد خاتمی، استفاده از سازوکار مجمع تشخیص مصلحت نظام را «حداقل‌هایی» دانست که، به نظر وی، می‌توانست اعتماد از دست رفته را برگرداند. خاتمی می‌گوید: «به صراحت می‌گویم، راه برون رفت از بحران فعلی، اتکا به آرای مردم و برگزاری فراندوم قانونی است (خاتمی، ۱۳۸۸: ۱).

همان‌گونه که مطرح شد، مسئول حل و فصل مناقشات انتخاباتی احتمالی در ایران، نهادی

است که هم‌زمان وظیفه نظارت بر انتخابات را به عهده دارد. این درحالی است که نامزدهای بازنده در مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸، عملکرد این نهاد را سبب این استدلال که اصل بی‌طرفی را رعایت نکرده است زیر سؤال بردند. هر سه نامزد (به‌ویژه موسوی و کروبی) ارجاع به این نهاد را رد کردند و خواهان استفاده از سازوکارهای دیگری شدند. درحالی که رهبری بر به‌کارگیری شورای نگهبان به‌عنوان یک سازوکار نهادی قانونی و رسمی برای حل و فصل و رسیدگی به مناقشه انتخاباتی خرداد ۱۳۸۸ تأکید داشت، معترضان به نتایج انتخابات با انتقاد از این نهاد، خواهان استفاده از یک سازوکار رسمی، یعنی نهاد مجمع تشخیص مصلحت نظام و سازوکارهای غیررسمی پیشنهادی خود، یعنی تشکیل یک هیئت حکمیت ملی مستقل و موردپذیرش شخصیت‌های سیاسی و مذهبی (آیات عظام) بودند؛ درخواست‌هایی که رهبر ایران آن‌ها را رد کرد.

۳-۴. مقایسه سه مناقشه انتخاباتی بررسی شده

در این قسمت، تفاوت‌ها و شباهت‌های کشورهای مورد مطالعه بر پایه معیارهای پژوهش تشریح شده است. در جدول شماره (۵) به ترتیب، سازوکارهای درگیر و سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی سه کشور مورد مطالعه نشان داده شده است.

جدول شماره (۵). سازوکارهای درگیر در مناقشات انتخاباتی در کشورهای مورد مقایسه

کوبا	- دیوان عالی: مسئول رسیدگی به پرونده‌های مربوط به مناقشات انتخابات ریاست‌جمهوری - دادگاه عالی: دارای صلاحیت تعیین و رسیدگی به دادخواست‌های انتخاباتی - دادگاه دادگستری، کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه، مسئول نظارت بر فرایند انتخابات، دادگاه‌ها، قوه قضائیه، محکمه مناقشات احزاب سیاسی، احزاب سیاسی (سازوکارهای رسمی) - سازوکارهای غیررسمی/ غیرقضایی: سازمان‌های جامعه مدنی مانند شورای ملی صلح؛ شورای ملی کلیساهای کوبا
افغانستان	- کمیسیون مستقل انتخاباتی، مسئول اجرا و نظارت بر تمام انتخابات افغانستان؛ کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی: مسئول رسیدگی به چالش‌ها و شکایت‌های مرتبط با فرایند انتخاباتی به‌عنوان دو سازوکار رسمی-نهادی مرتبط با حل و فصل مناقشات انتخاباتی. - سازوکارهای غیررسمی: سازمان‌های جامعه مدنی شامل شبکه انتخابات جامعه مدنی افغانستان؛ انجمن انتخابات آزاد و عادلانه افغانستان؛ بنیاد انتخابات شفاف افغانستان؛ کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان و هیئت معاونت ملل متحد در افغانستان (یوناما)؛ کنوانسیون بین‌المللی حقوق سیاسی و مدنی؛ دفتر نهادهای دموکراتیک و حقوق بشر سازمان امنیت و همکاری اروپا؛ سازمان ملل؛ نهاد دموکراتیک ملی
ایران	- ورود رهبر جمهوری اسلامی ایران به فرایند حل و فصل مناقشه براساس اصل ۱۱۰ قانون اساسی؛ شورای نگهبان، طبق اصل ۹۹ قانون اساسی؛ وزارت کشور به‌عنوان مجری انتخابات در کشور طبق قانون انتخابات فصل دوم ماده ۳۱؛ مجمع تشخیص مصلحت نظام به‌عنوان بازوی مشورتی رهبری؛ رهبر ایران، مانع ورود این سازوکار نهادی-رسمی به فرایند حل و فصل مناقشه انتخاباتی شد. همه این سازوکارها، سازوکارهایی نهادی-رسمی هستند.

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

براساس داده‌های جدول شماره (۵)، در حل و فصل مناقشات انتخاباتی در کنیا و افغانستان، هردو سازوکار رسمی و غیررسمی فعال بودند. در هردو کشور، ورود این سازوکارها به فرایند حل و فصل مناقشات، در قانون اساسی و قوانین انتخاباتی آن‌ها به‌طور رسمی و غیررسمی پذیرفته شده‌اند. همان‌گونه که در بحث از سازوکارهای غیررسمی/جایگزین بیان کردیم، زمانی که سازوکارهای رسمی از کارایی لازم برخوردار نباشند و توان مدیریت و حل و فصل مناقشات را نداشته باشند، این سازوکارها برای حل و فصل فعال می‌شوند، اما در مورد ایران، بحث متفاوت است. در ایران، تنها گزینه برای حل و فصل مناقشات، استفاده از سازوکارهای رسمی است و در قانون اساسی و قانون انتخابات، به‌جز سازوکارهای رسمی یادشده، از هیچ سازوکار غیررسمی‌ای برای حل و فصل مناقشات، سخنی به‌میان نیامده است. در نتیجه، سه کشور مورد بررسی، از این جهت با یکدیگر تفاوت دارند، اما استفاده از سازوکارهای رسمی در هر سه مورد مقایسه، ازجمله شباهت‌های یافت‌شده، بوده است.

جدول شماره (۶). مقایسه سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده در مناقشات انتخاباتی در کشورهای مورد مطالعه

کشور	سازوکار به‌کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشه انتخاباتی
کنیا، مناقشه انتخاباتی ۲۰۱۷	ابطال نتایج انتخابات ریاست‌جمهوری ۸ اوت ۲۰۱۷ توسط دیوان عالی کنیا
افغانستان، مناقشه انتخاباتی ۲۰۰۹	کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی در انتخابات ۲۰۰۹ وجود تقلب در ثبت‌نام انتخاباتی و رأی‌ها را آشکار کرد و سرانجام، حدود یک میلیون یا تقریباً یک‌سوم از رأی‌های کُرزای را در انتخابات ریاست‌جمهوری باطل کرد و باعث شد، انتخابات به دور دوم کشیده شود.
ایران، مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸/۲۰۰۹	تأکید رهبری بر رجوع به سازوکار قانونی شورای نگهبان به‌عنوان تنها مرجع رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

برپایه داده‌های جدول شماره (۶)، در حل و فصل مناقشه کنیا، سازوکار رسمی دیوان عالی، نقش اصلی را به‌عهده داشته است. این نهاد بود که نتایج انتخابات را باطل اعلام کرد و حکم برگزاری دوباره انتخابات را صادر کرد. در مورد افغانستان نیز سازوکار رسمی کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی بود که وجود تقلب در رأی‌ها را اثبات و حدود یک‌ونیم میلیون رأی را باطل اعلام کرد و تصمیم به برگزاری دوباره انتخابات گرفت و در مورد ایران نیز شورای نگهبان که هم‌زمان نقش یک نهاد نظارتی در فرایند انتخابات را به‌عهده دارد، از سوی رهبر به‌عنوان تنها مرجع رسیدگی قانونی به شکایت‌ها و حل و فصل مناقشه، وظیفه حل و فصل مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸ را عهده‌دار شد؛ ازاین‌رو،

در هر سه مورد مقایسه‌شده، سازوکارهای رسمی در فرایند حل‌وفصل مناقشه نقش‌آفرین بوده‌اند.

جدول شماره (۷). مقایسهٔ اعتراض‌ها، پیشنهادها، و فرجام مناقشهٔ انتخاباتی در کشورهای مورد مقایسه

کشور	اعتراض‌ها و پیشنهادات	فرجام مناقشه
کنیا	در پی اعلام نتایج انتخابات، اعتراض‌های نامزد بازنده و رأی‌دهندگان معترض شروع شد. اعتراض‌ها به‌صورت گردهمایی‌هایی در شهرهای گوناگون به‌رهبری نامزد بازنده، /ودینگا، انجام شد. معترضان، خواهان ابطال انتخابات و تکرار آن شدند.	در پی طرح ادعای تقلب در انتخابات، دیوان‌عالی کنیا، نتایج انتخابات ریاست‌جمهوری را باطل اعلام کرد و شصت روز بعد، انتخابات دوباره برگزار شد که در نتیجهٔ آن، کنیاتا به‌عنوان رئیس‌جمهور انتخاب شد.
افغانستان	اعلام نتایج و اعتراض نامزد بازنده، عبدالله عبدالله، به عملکرد نهادهای انتخاباتی مبنی بر عدم رعایت اصل بی‌طرفی نهاد کمیسیون مستقل انتخابات و اعتراض به نتایج انتخابات، وی خواهان ابطال انتخابات، بازشماری رأی‌ها و بررسی شکایت‌های انتخاباتی شد. همچنین، کرزای به عملکرد ناظران خارجی اعتراض داشت و نقش‌نظارتی آن‌ها را «مداخلهٔ خارجی» خواند.	در پی بازشماری رأی‌ها و ثابت شدن وجود یک‌ونیم میلیون رأی تقلبی و سقوط رأی‌های نامزد برنده به زیر ۵۰ درصد، کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، نتایج انتخابات دور نخست را لغو کرد و دور دوم انتخابات توسط کمیسیون مستقل انتخابات برگزار شد.
ایران	اعتراض به نتایج به‌شکل فرستادن نامه و انتشار بیانه‌های اعتراضی توسط نامزدهای بازنده (موسوی، کروبی، و رضایی) به نهادهای مسئول انتخابات شامل: شورای نگهبان، وزارت کشور، نهاد رهبری و همچنین، خطاب به برخی شخصیت‌های دینی، و نیز برگزاری اعتراض‌های خیابانی در شهرهای گوناگون ایران انجام شد. نامزدهای بازنده، خواهان ابطال انتخابات، برگزاری دوبارهٔ آن و نیز بازشماری رأی‌ها (از سوی رضایی) و حل مناقشه به‌کمک نهادهایی غیر از شورای نگهبان شدند. پیشنهاد اصلاح قانون انتخابات، تشکیل کمیتهٔ حقیقت‌یاب، تشکیل هیئتی مستقل و موردپذیرش برای بررسی شکایت‌ها و استفاده از سازوکار مجمع تشخیص مصلحت نظام، ازجمله پیشنهادهای نامزدهای معترض بودند.	مناقشهٔ انتخاباتی ۱۳۸۸ ایران به‌دلیل اختلاف نظر در راه‌حل‌های پیشنهادی از سوی طرفین مناقشه، تا زمان انجام پژوهش حاضر از نگاه نامزدهای معترض همچنان حل‌نشده باقی مانده است.

منبع: یافته‌های پژوهش حاضر

همان‌گونه که در جدول شماره (۷) اشاره شد، در هر سه مورد مناقشه، اعتراض نامزدهای بازنده و رأی‌دهندگان، پس از اعلام نتایج اولیه آغاز شد. همچنین، در سه مناقشهٔ موردبررسی، معترضان، به‌سبب عدم رعایت اصل بی‌طرفی توسط نهادهای مسئول انتخابات، عملکرد آن‌ها را به‌چالش کشیدند. شباهت دیگر سه مناقشه این بود که معترضان، خواهان ابطال انتخابات و برگزاری دوبارهٔ آن شدند. تفاوتی که وجود دارد، مورد ایران است که خواسته‌ها و پیشنهادها نامزدهای معترض مبنی بر استفاده از سازوکارهای غیررسمی و اصلاح قانون انتخابات، و...

نسبت به دو مورد کنیا و افغانستان گسترده‌تر بود. در مورد فرجام این مناقشات نیز می‌توان گفت، در کشور کنیا، پیشنهاد معترضان مبنی بر ابطال انتخابات پذیرفته شد و انتخابات دوباره برگزار و در نتیجه مناقشه حل شد. در مورد افغانستان نیز پیشنهاد ابطال انتخابات و برگزاری دوباره آن پذیرفته شد و این مناقشه نیز با برگزاری دور دوم انتخابات حل و فصل شد، اما در مورد ایران، تنها پیشنهاد بازشماری بخشی از رأی‌ها (۱۰ درصد) پذیرفته شد و پیشنهادهای دیگر مبنی بر استفاده از سازوکارهای غیررسمی و ابطال انتخابات، رد شد و در نتیجه، این مناقشه تاکنون از دید معترضان به نتایج انتخابات، همچنان حل نشده باقی مانده است.

نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر، شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی ریاست‌جمهوری در کشورهای کنیا ۲۰۱۷، افغانستان ۲۰۰۹، و ایران ۲۰۰۹/۱۳۸۸ بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، با وجود سازوکارهای رسمی و غیررسمی‌ای که در کنیا برای حل و فصل مناقشه و نظارت بر انتخابات وجود دارند، دو نهاد رسمی کمیسیون مستقل انتخابات و حوزه‌های انتخابیه و دیوان‌عالی کنیا در حل و فصل مناقشه ۲۰۱۷، نقش جدی‌ای داشته‌اند. برپایه قانون انتخاباتی کنیا، این کمیسیون از صلاحیت رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی برخوردار است؛ البته شکایت‌هایی که به نتایج اعتراض دارند، تنها باید در دادگاه ثبت شوند. این کمیسیون، در انتخابات ۸ اوت، پرونده‌های گوناگونی را دریافت کرد و مدت‌زمانی را برای بررسی شکایت‌ها در نظر گرفته بود. افزون‌بر کمیسیون یادشده، دیوان‌عالی کنیا، دادگاه نهایی در همه موارد است. دیوان‌عالی، به‌عنوان یک سازوکار نهادی، مسئول رسیدگی به پرونده‌های مربوط به مناقشات انتخابات ریاست‌جمهوری است. این دیوان در مناقشه انتخاباتی ۲۰۱۷، نتایج انتخابات ریاست‌جمهوری را به‌دلیل بروز تخلف‌ها باطل اعلام کرد و دستور داد که انتخابات دوباره برگزار شود. این تصمیم سبب خشنودی طرف بازنده و معترضان شد. پیش‌ازاین نیز اتفاق افتاده بود که در آفریقا، انتخابات باطل یا لغو شود، ولی این نخستین‌بار در این قاره بود که اقدام قضایی در مقابل رئیس‌جمهور مستقر و در مخالفت با نتیجه اعلام‌شده انتخابات موفق می‌شد. استدلال دیوان‌عالی کنیا این بود که انتخابات ۲۰۱۷، طبق قانون اساسی برگزار نشده و براین اساس، آن را باطل اعلام کرد و قرار شد انتخابات، دوباره برگزار شود.

یافته‌های پژوهش درباره افغانستان نیز نشان می‌دهد، دو نهاد کمیسیون مستقل انتخابات و کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی در حل و فصل مناقشه انتخاباتی ۲۰۰۹ افغانستان نقش داشته‌اند. کمیسیون مستقل انتخابات افغانستان، سازوکار رسمی-نهادی‌ای است که در فرایند حل و فصل مناقشه انتخاباتی ۲۰۰۹، فعال بود و مسئولیت نظارت بر انتخابات را به عهده داشت. همچنین، کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی، وظیفه رسیدگی به جرائم، شکایت‌ها، و چالش‌های انتخاباتی را به عهده دارد؛ از این رو، نقش این دو نهاد در انتخابات ۲۰۰۹ بسیار اهمیت داشت، زیرا برخلاف انتخابات پیشین (۲۰۰۵-۲۰۰۴) در این انتخابات، نقش جامعه بین‌المللی تنها به همکاری و مشورت‌دهی محدود می‌شد. در مورد نقش کمیسیون شکایت‌های انتخاباتی در این انتخابات نیز یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، کمیسیون شکایت‌ها بود که وجود ثقل در ثبت نام انتخاباتی و رأی‌ها را آشکار کرد و سرانجام، حکم به ابطال انتخابات داد.

یافته‌های مربوط به ایران نشان می‌دهد، رهبر ایران، یکی از سازوکارهای جدی نقش‌آفرین در حل و فصل مناقشه انتخاباتی یادشده بوده است. ورود رهبر به رویدادهای انتخاباتی در گستره ملی‌ای مانند ریاست جمهوری را می‌توان برپایه اصل ۱۱۰ قانون اساسی تبیین کرد. تصمیم‌گیری درباره چگونگی اجرا، نظارت، و مدیریت انتخابات در نظام جمهوری اسلامی در پنج سطح انجام می‌شود که نخستین سطح آن، یعنی سیاست‌گذاری کلان، توسط مقام رهبری است. به نظر نویسندگان پژوهش حاضر، این بخش از وظایف رهبر می‌تواند ورود رهبر در رویدادهای انتخاباتی را در سه دوره زمانی پیش، هنگام، و پس از انتخابات، به‌ویژه انتخابات ریاست جمهوری، توضیح دهد. از آنجاکه مسئله پژوهش حاضر بر چگونگی حل و فصل مناقشه انتخاباتی ریاست جمهوری ۱۳۸۸ و سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده در آن تأکید دارد، نقش رهبر در این مناقشه، تنها به‌عنوان یک سازوکار رسمی-نهادی بررسی شده است. همان‌گونه که بیان شد، ورود رهبر به مناقشه موردبحث، تنها به بازه زمانی اعلام نتایج و پساانتخابات محدود نمی‌شود. رهبر در دیدار با نمایندگان نامزدهای معترض، هرگونه پیشنهاد ابطال انتخابات یا استفاده از سازوکار رسمی مجمع تشخیص مصلحت نظام را رد می‌کند و تأکید می‌کند که تنها راه حل، راه قانونی است؛ پس تنها گزینه پیش روی نامزدهای معترض را طرح شکایت خود به شورای نگهبان، به‌عنوان تنها مرجع رسیدگی به شکایت‌های انتخاباتی می‌داند. درباره اینکه چرا رهبر ایران پیشنهاد استفاده از سازوکارهای رسمی مجمع تشخیص مصلحت نظام را رد

می‌کند، فرض پژوهش حاضر این است که این مسئله به برداشت متفاوت این دو مقام سیاسی - که هریک در رأس یک سازوکار نهادی (رهبری و مجمع تشخیص مصلحت نظام) بودند - مربوط می‌شود. درحالی‌که رهبر بر نقش شورای نگهبان به‌عنوان تنها مرجع برای حل مناقشه تأکید می‌کند، هاشمی رفسنجانی، عملکرد این نهاد را زیر سؤال می‌برد. رهبر با دفاع از سازوکارهای قانونی، پذیرش هرگونه سازوکاری غیر از این سازوکارها را «بدعت‌های غیرقانونی» می‌داند. وی در خطبه نماز جمعه تهران در ۲۹ خرداد ۱۳۸۸ اظهار می‌دارد: «... جمهوری اسلامی، اهل خیانت در آراء مردم نیست و سازوکارهای قانونی انتخابات در کشور ما اجازه تقلب نمی‌دهد... آن‌هم در حد یازده میلیون تفاوت!... بنده این را گفتم، شورای محترم نگهبان هم همین را قبول دارند که اگر کسانی شبهه دارند و مستندات ارائه می‌دهند، باید حتماً رسیدگی بشود، البته از مجاری قانونی؛ رسیدگی فقط از مجاری قانونی. بنده زیر بار بدعت‌های غیرقانونی نخواهم رفت. امروز اگر چارچوب‌های قانونی شکسته شد، در آینده هیچ انتخاباتی دیگر مصونیت نخواهد داشت... اگر واقعاً شبهه‌ای هست، از راه‌های قانونی پیگیری بشود، قانون در این زمینه کامل است و هیچ اشکالی در قانون نیست...» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸). این درحالی است که نامزدهای بازنده، عملکرد این نهاد را، با این استدلال که بی‌طرفی را رعایت نکرده است، زیر سؤال بردند و موسوی و کروبی، دو نامزد بازنده معترض، ارجاع به این نهاد را رد کردند و خواهان استفاده از سازوکار دیگری مانند سازوکار رسمی مجمع تشخیص مصلحت نظام و سازوکارهای غیررسمی پیشنهادی خود، یعنی تشکیل هیئت حکمیت مستقل ملی‌ای بودند که موردپذیرش شخصیت‌های سیاسی و مذهبی باشد؛ درخواست‌هایی که از سوی رهبر ایران رد شدند.

استنباط پژوهشگران این است که میان نوع سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده و چگونگی حل و فصل مناقشات ارتباط وجود دارد. همچنین، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی میان سازوکارهای به‌کارگرفته‌شده برای حل و فصل مناقشه انتخاباتی ایران ۲۰۰۹، افغانستان ۲۰۰۹، و کنیا ۲۰۱۷ وجود دارد؛ به‌عنوان نمونه، در دو کشور کنیا و افغانستان، در کنار سازوکارهای رسمی‌ای که در قوانین انتخاباتی و قانون اساسی این دو کشور برای حل و فصل مناقشات وجود دارد، سازوکارهای غیررسمی‌ای نیز وجود دارند که در مواقعی که سازوکارهای رسمی‌نهادی نتوانند مناقشه را حل کنند و کارایی لازم را نداشته باشند، وارد عمل می‌شوند. در مورد مناقشه انتخاباتی ریاست‌جمهوری کنیا و افغانستان، سازوکارهای غیررسمی فعال بودند، اما سرانجام

سازوکار رسمی برای حل و فصل نهایی وارد عمل شد. نکته قابل توجه این است که هر دو سازوکار رسمی و غیررسمی، در کنار هم عمل می‌کردند و شباهت دیگر اینکه ابتدا نامزدهای برنده با برگزاری دوباره انتخابات مخالفت کردند، اما سرانجام به تصمیم نهاد مربوطه احترام گذاشتند و در دور دوم شرکت کردند. تفاوتی که این دو مناقشه انتخاباتی داشتند، این بود که سازوکارهای غیررسمی در مورد کنیا نسبت به افغانستان فعال‌تر بودند. درباره شباهت مناقشه انتخاباتی ایران با این دو مناقشه می‌توان گفت، از این جهت که در حل و فصل مناقشه انتخاباتی ایران نیز سازوکارهای رسمی درگیر بودند، شباهت دارند، اما تفاوتی که وجود دارد، این است که سازوکارهای رسمی در دو مورد کنیا و افغانستان توانستند مناقشه را حل کنند و نامزدهای بازنده و برنده، حکم سازوکارهای نهادی مبنی بر ابطال انتخابات را بپذیرفتند، اما در مورد ایران، حل و فصل مناقشه شکل متفاوتی یافت. تفاوت دیگر اینکه در قانون اساسی و قانون انتخابات ایران، غیر از سازوکارهای رسمی، هیچ سازوکار غیررسمی‌ای (چه نهادی/دولتی و چه جایگزین/غیردولتی) مشخص نشده و تنها بر کاربرد سازوکارهای رسمی برای حل و فصل مناقشه تأکید شده است؛ از این رو، در ایران، نظام و رویکرد غالب، مبتنی بر کاربرد سازوکارهای رسمی است، در حالی که در دو مورد مطالعه دیگر، نظام و رویکرد غالب، ترکیبی، مبنی بر کاربرد سازوکارهای رسمی و غیررسمی است. به نظر نویسندگان پژوهش حاضر، یکی از دلایل اینکه مناقشه انتخاباتی ایران از نگاه دو نامزد بازنده، پس از یک دهه همچنان تداوم یافته است، می‌تواند ناشی از نوع نظام و رویکرد به سازوکار حل و فصل مناقشات انتخاباتی باشد که خود را به شکل یک نقص در نظام انتخاباتی و مدیریت نهادهای انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران نشان داده است.

پیشنهادهای

از آنجاکه تمرکز پژوهش حاضر بر معرفی سازوکارهای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در مرحله پس‌انتخابات در سه مورد مناقشه انتخاباتی بوده است، یافته‌های تجربی پژوهش می‌تواند مورد توجه سیاست‌گذاران و متصدیان انتخاباتی باشد که در این راستا پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

- دست‌اندرکاران انتخابات در ایران با استفاده از تجربه‌های کشورهای دیگر از جمله موارد کنیا و افغانستان که تجربه مناقشات انتخاباتی پر شمار و جدی‌ای داشته‌اند در زمینه

پیشگیری از مناقشات با استفاده از اصلاحات نهادی و فنی در فرایند اجرا و برگزاری انتخابات و نیز چگونگی حل و فصل مناقشات انتخاباتی احتمالی استفاده کنند. یکی از راهکارهای کاربردی پس رخداد مناقشات پس‌انتخاباتی، استفاده از سازوکارهای غیررسمی در کنار سازوکارهای رسمی، به عنوان روش‌های مکمل (نه جایگزین) است؛ کمک به ایجاد نهادهای انتخاباتی نظارتی بی‌طرف و مستقل از دولت و نهادهای حاکمیتی، از جمله این سازوکارها است. پیش‌ازین برای ایجاد سازوکارهای نهادی مستقل و بی‌طرف برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی در ایران، پیشنهادهایی مانند تشکیل یک کمیسیون مستقل انتخاباتی، مطرح شد. مبنای طرح این پیشنهاد این است که قالب نهاد مدیریت اجرایی انتخابات در ایران، فاقد کارایی لازم است. قیصری و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «مدیریت انتخابات در ایران؛ کیفیت و ارزیابی اجرا»، وضعیت مدیریت انتخابات در ایران را با رویکرد مقایسه‌ای و با توجه به تجربه‌های جهانی و داخلی اجرای انتخابات، بررسی و آسیب‌شناسی کرده‌اند. آن‌ها ضمن بررسی این وضعیت در ایران، پیشنهاد کرده‌اند که تأسیس نهادی فراقوه‌ای مانند کمیسیون مستقل انتخابات می‌تواند از بروز برخی چالش‌های کنونی انتخابات ایران در اجرا و عمل پیشگیری کند. بحث‌های این پژوهش، از آنجاکه چالش مدیریت انتخابات در ایران را بررسی کرده و پیشنهاد نهادی‌ای مانند کمیسیون مستقل انتخابات را برای پیشگیری از بروز چالش‌ها مطرح کرده است، با یافته‌های پژوهش حاضر که ضعف نهادهای مدیریت انتخاباتی در ایران را علت تداوم مناقشات، از جمله درگیری‌های انتخاباتی سال ۱۳۸۸ دانسته و همچنین، به لحاظ ارائه پیشنهاد به کارگیری سازوکارهایی غیر از سازوکارهای رسمی برای حل مناقشات و بهبود نظام انتخاباتی ایران، شباهت دارد. همچنین، به لحاظ ارائه پیشنهاد به کارگیری تجربه‌های کشورهای دیگر به دست‌اندرکاران انتخابات در ایران، با پیشنهاد پژوهش حاضر همانندی دارد. پژوهش یادشده بیشتر بر انجام اقدامات پیشگیرانه تأکید دارد.

• درباره استفاده از سازوکارهای غیررسمی برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی احتمالی در ایران، پیشنهاد پژوهشگران این است که تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران و نیز دست‌اندرکاران انتخابات در ایران می‌توانند متناسب با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، سازوکارهای غیررسمی‌ای را برای حل و فصل مناقشات انتخاباتی احتمالی ایجاد کنند. یافته قابل توجه پژوهش حاضر این است که در چالش میان طرفین مناقشه در ایران در انتخابات ۱۳۸۸، برخی سازوکارهای غیررسمی پیشنهاد، اما رد شد. ذی‌نفعان حوزه انتخابات در ایران با مرور و

درس‌آموزی از مناقشه انتخاباتی ۱۳۸۸ ایران درمی‌یابند که پذیرش سازوکارهای غیررسمی نامزدهای معترض به نتایج می‌توانست از طریق انجام اقدامات همکاری‌جویانه، وضعیت طرفین مناقشه را بهبود بخشد.

• اگرچه با توجه به زمینه‌های سیاسی موجود در ایران نمی‌توان استفاده از سازوکارهای غیررسمی‌ای مانند میانجیگری نهادها و شخصیت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای را توصیه کرد، اما اصلاح قانون انتخابات بدون توجه به سازوکارهای غیررسمی مناسب، امکان‌پذیر نیست. با تأکید بر این موارد است که می‌توان به دلیل تداوم مناقشه انتخاباتی سال ۱۳۸۸ ایران پی برد و این مسئله روشن می‌شود که می‌توان بین سازوکارهای حل و فصل مؤثر و سازنده و تداوم مناقشه ۱۳۸۸ ایران ارتباط معناداری یافت.*

منابع

- اسکندری، صالح؛ جعفری نژاد، مسعود؛ گلشنی، علیرضا (۱۳۹۵)، «عاملیت اجتماعی شخصیت رهبری با رخداد سیاسی مطالعه موردی انتخابات ۱۳۸۸»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۹.
- بی‌بی‌سی فارسی (۱۳۹۶)، «دیوان عالی کنیا انتخابات ریاست‌جمهوری را باطل کرد»، ۱۰ شهریور ۱۳۹۶، در دسترس در:
- www.bbc.com
- تابناک (۱۳۹۶)، «بحران در کل کنیا پس از انتخابات ناتمام ریاست‌جمهوری»، ۷ آبان ۱۳۹۶، در دسترس در:
- <https://www.tabnak.ir>
- توسلی جهرمی، منوچهر (۱۳۸۱-۱۳۸۰)، «نگاهی به شیوه‌های جایگزین حل اختلاف (ADR) در مقررات جدید اتاق بازرگانی»، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۶ و ۲۷.
- خاتمی، محمد (۱۳۸۸)، «رفراندوم قانونی، راه برون‌رفت از بحران کنونی است»، ۲۸ تیر ۱۳۸۸، در دسترس در:
- <https://www.dw.com/fa-ir/>.
- خامنه‌ای، علی (۱۳۸۸)، «خطبه‌های نماز جمعه تهران؛ ۱۳۸۸/۳/۲۹»، در دسترس در:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=7190>
- دهقانی، جواد؛ ملکوتیان، مصطفی (۱۳۹۴)، «نقش راهبردی مقام معظم رهبری در ناکام‌گذاران وقایع انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۸»، فصلنامه علمی پژوهشی انقلاب اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
- دعدلی وزارت (۱۳۹۲)، «افغانستان اسلامی جمهوریت»، دعدلی وزارت، رسمی جریده، شماره نمبر مسلسل ۱۱۱۲، ناشر: وزارت عدلیه، کابل. در دسترس در:
- www.moj.gov.af
- شورای نگهبان (۱۳۹۱)، «قانون انتخابات ریاست‌جمهوری ایران با آخرین اصلاحات»، ۱۷ اسفند ۱۳۹۱، در دسترس در:
- <https://shora-gc.ir>
- شریفیان، جمشید؛ فراهانی، رحمان (۱۳۹۳)، «قدرت نرم رهبری و مردم ایران در مدیریت ناآرامی‌ها (مطالعه موردی: حوادث انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۸)»، امنیت‌پژوهشی، سال سیزدهم، شماره ۴۵.
- عالی‌پور، حسن (۱۳۹۴)، «نظام حقوقی انتخابات و حق انتخاب در جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هجدهم، شماره ۳.
- علی حسینی، علی؛ قائمی، فهمیه؛ ابراهیمی، علی (۱۳۹۶)، «بررسی روش مقایسه‌ای در مطالعات فلسفی-سیاسی»، فصلنامه مطالعات معرفتی، در دانشگاه اسلامی ۷۰، سال بیست‌ویکم، شماره ۱.

غفاری، مصطفی (۱۳۹۷)، فتنة تغلب (روایت‌هایی از متن و فرامتن فتنة ۸۸)، تهران: نهضت نرم‌افزاری (وابسته به انتشارات انقلاب اسلامی).

قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل (۱۳۸۴)، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران: انتشارات میزان.
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸ (۱۳۸۸)، به‌اهتمام ابوذر بهروزی و آفرین مطلبی‌مقدم، تهران: انتشارات نوآور.

قیصری، نورالله؛ طاهری فدافن، دانیال؛ باقری فارسانی، مهدی (۱۳۹۴)، «مدیریت انتخابات در ایران؛ کیفیت و ارزیابی اجرا»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال چهارم، شماره ۱۳.
ماهریانی، مرضیه (۱۳۸۹)، «بازتاب پوشش خبری دهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران در مطبوعات (تحلیل محتوای روزنامه‌های اعتماد ملی، کلمه سبز، فرهنگ آشتی، وطن امروز طی دوره کارزار انتخاباتی، ۲۱-۲ خرداد ۱۳۸۸)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.

محمدی، منوچهر؛ معین‌پور، مسعود (۱۳۹۰)، «اصول حاکم بر سبک مدیریت رهبر انقلاب اسلامی در کنترل و مهار وقایع انتخابات ۱۳۸۸»، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال اول، شماره ۱.
هاشمی رفسنجانی، علی‌اکبر (۱۳۸۸ الف)، «متن کامل نامه هاشمی رفسنجانی به رهبر معظم انقلاب اسلامی»، ۱۹ خرداد ۱۳۸۸، در دسترس در:

<https://www.mehrnews.com>

هاشمی رفسنجانی، علی‌اکبر (۱۳۸۸ ب)، «خطبه‌های آیت‌الله هاشمی رفسنجانی در نماز جمعه»، ۲۶ تیر ۱۳۸۸، در دسترس در:

<https://old.alef.ir>

هیئت معاونت سازمان ملل متحد در افغانستان (یوناما) (۲۰۰۹)، کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان-هیئت معاونت سازمان ملل متحد در افغانستان (یوناما)، نظارت مشترک بر حقوق سیاسی، انتخابات ریاست جمهوری و شوراهای ولایتی، گزارش دوم.

Akbar, S., Akbar, Z (2011), "Elections and conflict in Afghanistan, International Policy Analysis", Available at: <https://library.fes.de>.

Alem, Yasmin (2011), "Duality by Design: the Iranian Electoral System, International Foundation for Electoral Systems (IFES)", Available at: www.IFES.org.

Barakzai, Zekria (2013), "2014 Presidential and Provincial Council Elections in Afghanistan, United State Institute of Peace, Special Report", Available at: www.usip.org.

Carter Center (2018), "Kenya 2017 General and Presidential Elections, Final Report", Available at: www.cartercenter.org.

Darmanovic, Srdjan (2010), "Electoral Disputes- Procedural Aspects", In: *Supervising Electoral processes* (2010), Council of Europe Publishing", Available at: <https://book.coe.int>.

Democracy International (2010), "U.S. Election Observation Mission to the Afghanistan Presidential and Provincial Council Elections 2009", *Final Report*, Afghanistan Election Observation 2009.

Esser, Frank., Vliegthart, Rens (2017), "Comparative Research Methods", Available at: <https://doi.org/10.1002/9781118901731.iecrmoo35>.

EUEOM (2018), "Republic of Kenya European union Election observation Mission (EUEOM), Final Report, General Elections 2017", This Report Available on the EU EOM Kenya 2017 Website: <https://eeas.europa.eu/election-observation-missions/eom-kenya-2017-en>.

Fischer, Jeff (2002), "Electoral Conflict and Violence: A Strategy for Study and Prevention", In: IFES White Paper, Available at: <http://aceproject.org/ero/en/topics/elelections-security/> UNPAN 192.

Gleb, Alan, Diofasi, Anna (2016), "Biometric Elections in Poor Countries: wasteful or a Worth While Investments?", Available at: <http://www.cgdev.org/publication/biometric-election-poor-countries-wasteful-or-worthwhile-investment>.

IEBC (2013), "Independent Electoral and Boundaries Commission Dispute Resolution Committee, Case Digest, Decisions of the IEBC Dispute Resolution Committee", Available at: <https://www.eisa.org.za>.

Johnson, Olan., O'Hearn, Monica (2016), "Assessing the Risk of Violence in Afghanistan's 2016 Parliamentary Elections", Georgetown University, Democracy and Governance Program, Assessment Report Prepared for Course, Political and Electoral Violence: Analysis for the Policy and Practitioner Communities.

Katzman, Kenneth (2015), "Afghanistan: Politics, Elections, and Government Performance; Congressional Research Service, Information the Legislative debate since 1914", Available at: www.crs.gov.

Khaled, Mohammed Aman, Kulliyyah, Ahmad Ibrahim (2008), *Mediation: Awaible Mechanism in Africa's Political Crisis- A Case Study of Kenya's Post-Election Crisis 2008*, International Islamic university Malaysia.

Koge, Edwin. S. K (2017), "Managing Election Disputes in Africa: An Analysis of Ghana and Kenya", *This Dissertation is Submitted to the University of Ghana, Legon in Partial Fulfillment of the Requirements for the Award of the Master of Arts Degree in international Affairs*, university of Ghana, Available at: <http://ugspace.ug.edu.gh>.

Musila, G, Sihanya, B., Ongoya, E. & Thiankolu, M (2013), "Handbook on Election Disputes in Kenya, Context, Legal Framworkm, Institutions and

Jurisprudence", Published by Law Society of Kenya with support from GIZ and Judiciary", Available at: <http://papers.ssrn.com>.

Musila, G., Sihanya, B. Thiankolu, M. Ongoya, E. E (2013), "Hand Book on Election Disputes in Kenya Context, Legal Framework, Institutions and Jurisprudence". Nairobi, Kenya: Published by Law Society of Kenya with support from GIZ and Judiciary". Available at: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2391167>

Nkansah, Lydia (2015), "Dispute Resolution and Electoral Justice in Africa the Way for Word", Available at: <https://www.codsria.org>>IMG>.

Odhiambo, O. F (2016), "Reforming Elections Management and Administration in Kenya: The Case for Independent Electoral and Boundaries Commission (IEBC)", *Thesis Submitted to the University of Nairobi in Partial Fulfillment of the Requirements for the Award of the Degree of Master of laws (LL.M) Law, Governance and Democracy*, University of Nairobi School of Law, Available at: erepository.uonbi.ac.ke.

Odote, C., Musumba, L (2016), "Resolving Disputes from the 2013 Elections in Kenya and the Emerging Jurisprudence, Balancing the Scales of Electoral Justice", Published by: International Development law organization (IDLO), Available at: <https://www.idlo.int>.

The International Republican Institute (2009), "Afghanistan Presidential and Provincial Council Elections, Election Observation Mission, Advancing Democracy Worldwide".

Wikipedia (2017), "List of Controversial Elections", Available at: <https://en.m.wikipedia.org>.